

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Морозова О. С.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ЗІ «СПЕЦКУРСУ З КРАЄЗНАВСТВА»
для здобувачів освіти за освітньою програмою
«Історія та археологія» спеціальності 032 «Історія та археологія»

Методичні рекомендації

Випуск 379А

Миколаїв – 2023

УДК 908 (076)
М 80

Рекомендовано до друку вченою радою Чорноморського національного університету імені Петра Могили (витяг з протоколу № 5 від 10 червня 2021 р.).

Рецензенти:

Пархоменко В. А., доктор історичних наук, професор кафедри історії Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухолинського.

Макарчук С. С., кандидат історичних наук, доцент, керівник обласного центру пошукових досліджень та редакційно-видавничої діяльності.

М 80

Морозова О. С. Методичні рекомендації зі «Спецкурсу з краєзнавства» для здобувачів освіти за освітньою програмою «Історія та археологія» спец. 032 «Історія та археологія» : метод. рек. / О. С. Морозова. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. – 76 с. – (Методична серія; вип. 379А).

Методичні рекомендації розроблені з метою допомогти студентам опрацювати й засвоїти матеріал дисципліни; містять інформацію щодо специфіки дисципліни «Спецкурс з краєзнавства», особливостей опрацювання теоретичного курсу та літературних джерел, виконання індивідуальних і самостійних завдань, підготовки до семінарів, тестового контролю. Рекомендована література допоможе ознайомитись із сучасними наробками вчених з історичного краєзнавства та історії Миколаївщини.

УДК 908 (076)

ISSN 1811-492X

© Морозова О. С., 2023

© ЧНУ ім. Петра Могили, 2023

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Зміст спецкурсу за модулями.....	10
Теми семінарських занять.....	15
Самостійна робота.....	20
Підсумковий контроль.....	26
Основні поняття й терміни зі змістовного модуля «Історичне краєзнавство».....	35
Рекомендована література зі змістовного модуля «Історичне краєзнавство».....	52

ВСТУП

КОНЦЕПЦІЯ ВИКЛАДАННЯ СПЕЦКУРСУ

«Спецкурс з краєзнавства» – один з курсів в комплексі дисциплін підготовки істориків. Він покликаний зробити вагомий внесок у формування професійного та загальноосвітнього рівня майбутніх фахівців у галузі історії.

«Спецкурс з краєзнавства» складається з двох модулів: історичне краєзнавство та історія Миколаївщини. Спецкурс посідає важливе місце серед дисциплін історичного циклу. Курс вивчається здобувачами освіти на 2 курсі і завершує їх теоретичну підготовку в галузі історії. Він покликаний допомогти майбутньому фахівцеві виробити історичну свідомість, дати теоретичну підготовку, піднести його політичну культуру, краще підготуватися до активної участі в суспільно-політичному житті країни.

Курс дає можливість зрозуміти зміст, суть і характер краєзнавчого руху, розвитку України, зокрема Миколаївщини, у контексті світового історичного процесу і безпосередньо впливає на формування наукового світогляду. Центральною в курсі є українська національна ідея.

Об'єктно-предметна сфера історичного курсу: історія Миколаївщини; історія населених пунктів, поселень, міграцій, динаміка народонаселення; археологічні пам'ятки далеких епох; людські спільноти, групи, громади; діяльність людини; ментальність; звичаї; соціонормативна культура; наукові і культурні інституції; особистості; урбаністика, народне мистецтво; релігійне життя краю, культові споруди; краєзнавча бібліографія та історіографія; історія краєзнавчого руху; краєзнавчий туризм.

«Спецкурс з краєзнавства» виконує ряд соціально значущих функцій: пізнавальну, практично-політичну, світоглядну, виховну.

Методологічними засадами змісту курсу є цивілізаційний, культурологічний, регіональний підходи. Принципами вивчення історичних фактів є принцип історизму, об'єктивності, соціального підходу, альтернативності.

«Спецкурс з краєзнавства» виконує такі завдання:

– доповнює знання здобувачів освіти з історії України, зокрема Миколаївщини, за допомогою комплексу наукових дисциплін, що ведуть до наукового і всебічного пізнання краю;

Методичні рекомендації зі «Спецкурсу з краєзнавства»
для здобувачів освіти за освітньою програмою «Історія та археологія»
спеціальності 032 «Історія та археологія»

- вивчає природу, населення та господарство, історичне минуле, мистецтво, культуру краю;
 - доповнює знання здобувачів освіти з історії Миколаївщини новітніми матеріалами щодо досягнень вітчизняної та зарубіжної історичної науки;
 - показує тісний зв'язок найважливіших подій та явищ регіональної історії з подіями світової історії, роль Миколаївщини в системі міжнародних відносин;
 - виробляє у здобувачів освіти вміння оцінювати суспільні явища з позицій історизму, об'єктивності, діалектичного розуміння багатогранності й суперечливості історичного процесу;
 - виховує вміння всебічно, критично аналізувати інформацію різних джерел, самостійно, творчо осмислювати проблеми суспільного розвитку в минулому та сьогодні;
 - розвиває інтерес та повагу до світової культури, зокрема до історії власного народу, країни, культури.
- Вивчення дисципліни має сприяти:*
- розумінню змісту, суті і характеру історичного процесу, зокрема розвитку Миколаївщини;
 - піднесенню політичної культури;
 - формуванню історичної свідомості (критично осмислювати минуле, розуміти сучасність, орієнтуватися в ній; прогнозувати майбутнє) й наукового світогляду;
 - підготовці до активної участі в суспільно-політичному житті країни.

«Спецкурс з краєзнавства» найтісніше пов'язаний з іншими науками: філософією, політологією, загальною теорією політики, економічною теорією, соціологією, юридичними науками, історією політичної думки, міжнародними відносинами, статистикою, мовознавством, літературознавством, етнологією, етнографією, археологією та ін. Історія розглядає процес розвитку суспільства з урахуванням своєрідності кожного етносу, країни, аналізує спільність явищ та усі сторони суспільного життя (економіку, політику, культуру, побут тощо).

Після вивчення спецкурсу здобувачі освіти повинні *знати*:

- основні факти історії Миколаївщини від найдавніших днів до сьогодення;
- терміни і поняття, що вживаються для аналізу історичних і політичних процесів у суспільстві;

- особливості історії регіону, нові підходи до вивчення історичних явищ та подій;

- загальні методи, принципи й форми краєзнавчих досліджень;
- історію розвитку краєзнавчого руху в Україні тощо.

Здобувачі освіти повинні *вміти*:

- вільно оперувати набутими історичними фактами, поняттями;
- синхронізувати явища та події регіональної історії, співвідносити історичні процеси з певними періодами та регіонами;
- визначати зв'язок між історичними явищами, позитивні і негативні моменти, вплив на історію людства;
- розглядати соціально-політичні явища сучасності в перспективі та ретроспективі, в історичних рамках;
- вести наукову дискусію, відстоювати свою позицію, аргументувати власну точку зору фактичним матеріалом;
- знати погляди вітчизняних та зарубіжних дослідників на ту чи іншу проблему;
- вільно орієнтуватися в історико-політичних картах Миколаївщини та світу;
- орієнтуватися в різноманітності та суперечності суб'єктів історії;
- прогнозувати розвиток історичного процесу.

«Спецкурс з краєзнавства» формує у здобувачів такі *компетентності*.

Загальні:

- ЗК 03. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.
- ЗК 05. Здатність спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань/видів економічної діяльності).
- ЗК 10. Здатність до пошуку, обробки та аналізу інформації різних джерел.

Спеціальні (фахові, предметні):

- СК 01. Здатність виявляти та досліджувати історичні й археологічні джерела різних видів, аналізувати наукові тексти, узагальнювати інформацію.
- СК 02. Здатність здійснювати історичні й археологічні дослідження з визначеної тематики, в тому числі використовуючи методологічний інструментарій інших гуманітарних і соціальних наук.
- СК 03. Здатність презентувати та обговорювати результати досліджень і професійної діяльності у сфері історії та археології.

Методичні рекомендації зі «Спецкурсу з краєзнавства»
для здобувачів освіти за освітньою програмою «Історія та археологія»
спеціальності 032 «Історія та археологія»

- СК 04. Здатність виявляти специфіку в підходах до вирішення проблем в галузі історії та археології представників різних наукових напрямів та шкіл, критично осмислювати новітні досягнення історичної науки.
- СК 05. Здатність розробляти і реалізовувати наукові та прикладні проекти у сфері історії, археології та/або дотичні до них міждисциплінарні проекти.
- СК 09. Здатність використовувати сучасні цифрові інструменти і технології для проведення досліджень та професійної діяльності у сфері історії та археології.

Програмні результати навчання:

- ПР 01. Аналізувати теоретичні та методологічні проблеми сучасної історичної науки, критично оцінювати стан проблеми та результати останніх досліджень.
- ПР 03. Розробляти й реалізовувати історичні та міждисциплінарні проекти з урахуванням сучасних методологічних підходів.
- ПР 04. Застосовувати у професійній діяльності у сфері історії та археології сучасні цифрові інструменти і технології для пошуку, збереження і оброблення інформації, у тому числі для виконання наукових досліджень і реалізації освітніх та інноваційних проектів.
- ПР 05. Планувати і виконувати наукові дослідження у сфері історії та археології, висувати та перевіряти гіпотези, обирати методи дослідження, аналізувати результати, обґрунтовувати висновки.
- ПР 06. Здійснювати експертизу пам'яток історії, археології та культури з метою їх охорони та можливого подальшого використання.
- ПР 08. Розширювати актуалізовану джерельну базу за рахунок введення до наукового обігу архівних джерел, опрацювання фондів музеїв, участі у наукових й археологічних експедиціях тощо.
- ПР 11. Вміти презентувати написані тексти та робити презентації усно різної довжини та складності українською або іноземною мовами.

НОРМАТИВНИЙ ОГЛЯД СПЕЦКУРСУ

«Спецкурс з краєзнавства» складається із обсягу 150 годин, 5 кредитів. Викладається протягом двох семестрів (3–4-й), розроблений за модульно-рейтинговою системою та включає в себе: на денній формі навчання: лекції (33 години), групові заняття (33 години), самостійну роботу (84 години), систему контролю та обліку знань. Заочна форма навчання передбачає: лекції (8 годин), групові заняття (8 годин), самостійну роботу (134 години), систему контролю та обліку знань. Спецкурс передбачає написання і захист творчих робіт, підсумкової контрольної роботи за модулями (тестування) й складання заліків.

МОДУЛЬ І. ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	Усього	у тому числі					Усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Змістовий модуль 1. Краєзнавство як підсистема регіоналістики												
Тема 1. Краєзнавство як наука	13	2				11	24	2	2			20
Тема 2, 3, 4. Зародження і розвиток краєзнавчого руху в Україні	23	6	6			11	22		2			20
Тема 5, 6, 7. Напрями історико-краєзнавчих досліджень	23	6	6			11	22		2			20
Тема 8, 9. Методи історико-краєзнавчих досліджень	21	4	6			11	22		2			20
Разом годин	80	18	18			44	90	2	8			80

Методичні рекомендації зі «Спецкурсу з краєзнавства»
 для здобувачів освіти за освітньою програмою «Історія та археологія»
 спеціальності 032 «Історія та археологія»

МОДУЛЬ II. ІСТОРІЯ МИКОЛАЇВЩИНИ

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Змістовий модуль 2. Історія Миколаївщини від найдавніших днів часів до сьогодення												
Тема 10. Вступ. Заселення та освоєння території Миколаївщини до російської колонізації	10	2	2			6	7	1				6
Тема 11. Колонізація території Миколаївщини царським самодержавством. Миколаїв феодальної доби	10	2	2			6	9	1				8
Тема 12. Миколаївщина в умовах зародження і генези капіталізму (1861–1917 рр.)	10	2	2			6	9	1				8
Тема 13. Миколаївщина часів Української революції (1917–1921 рр.) та міжвоєнний період (1921–1941 рр.)	10	2	2			6	9	1				8
Тема 9. Миколаївщина під час окупації в період Другої світової війни (1941–1944 рр.)	10	2	2			6	9	1				8
Тема 10. Миколаївщина у повоєнний період, часи «відлиги» й в роки «застою» (1945– перша половина 80-х рр. XX ст.).	10	2	2			6	9	1				8
Тема 11. Миколаївщина напередодні та в роки перебудови (1985–1991 рр.), часів незалежності України (1991–2021 рр.)	10	3	3			4	8					8
Разом за змістовим модулем I	70	15	15			40	60	6				54
Разом за 2 семестри	150	33	33			84	150	8	8			13

ЗМІСТ СПЕЦКУРСУ ЗА МОДУЛЯМИ

Змістовий модуль I. Історичне краєзнавство

Тема 1. Краєзнавство як наука

Предмет «Історичне краєзнавство», його сутність і завдання курсу. Методологія історичного краєзнавства. Історіографія курсу. Методи вивчення курсу. Наукова періодизація. Краєзнавство як підсистема регіоналістики, галузь наукового пізнання і масовий рух, форма громадської діяльності. Об'єктно-предметна сфера історичної регіоналістики. Краєзнавча термінологія: визначення понять: «регіон», «край», «земля», «територія», «історико-культурна зона», «ареал», «історична пам'ятка». Краєзнавство: історичне, географічне, соціокультурне. Об'єктно-предметна сфера історичного краєзнавства: історія населених пунктів, поселень, міграцій, динаміка народонаселення; археологічні пам'ятки далеких епох; людські спільноти, групи, громади; діяльність людини; ментальність; звичаї; соціонормативна культура; наукові і культурні інституції; особистості; урбаністика, народне мистецтво; релігійне життя краю, культові споруди; краєзнавча бібліографія та історіографія; історія краєзнавчого руху; краєзнавчий туризм. Особливості історичного краєзнавства: специфічні просторові форми. Історичне краєзнавство та інші наукові дисципліни.

Тема 2, 3, 4. Зародження і розвиток краєзнавчого руху в Україні

Перші подорожні описи окремих частин території сучасної України: Скілака Каріадського, Гекатея Мілетського, Геродота (VI–V ст. до н. е). Особливості землеописання території України у творах візантійських, європейських та арабських авторів періоду середньовіччя. Складання перших картографічних творів про регіони України та статистичних описів. Краєзнавчі пошуки Академічних експедицій 1768–1774 рр. Експедиція Х. Ейлера 1770 р. в Україні. Краєзнавчі описи О. Рігельмана. «Краткие географические, политические и исторические известия о Малой Росии...» (1773) – перший комплексний краєзнавчий землеопис України. Навчальне і пізнавальне краєзнавство за часів Київської Русі, у братських школах XVI–XVII ст., в українській козацькій педагогіці. Активізація краєзнавчих

Методичні рекомендації зі «Спецкурсу з краєзнавства»
для здобувачів освіти за освітньою програмою «Історія та археологія»
спеціальності 032 «Історія та археологія»

досліджень в Україні в кінці XVIII – на початку XIX ст. Археологічні та етнографічні експедиції на Півдні України і створення перших музеїв. Виділення історичної регіоналістики в середині XIX ст. в окремий науковий напрям. Археографічна комісія (1843). Початки краєзнавчих досліджень на західноукраїнських землях. Піднесення краєзнавчого руху на Наддніпрянщині на початку XX ст. Історико-краєзнавчі дослідження у міжвоєнний період. Історичне краєзнавство у повоєнні роки – на початку XXI ст.

Тема 5, 6, 7. Напрями історико-краєзнавчих досліджень

Історія поселень, міграцій. Історична демографія. Соціальна історія краю. Історія місцевих краєзнавчих осередків. Містознавство. Історія Церкви. Топоніміка. Туристичне краєзнавство. Ментальність, звичаї, соціонормативна культура. Мікроісторія, історія повсякденності. Генеалогія. Просопографія. Екологічне краєзнавство. Музеєзнавство. Пам'яткознавство. Бібліотечне та бібліологічне краєзнавство.

Тема 8, 9. Методи історико-краєзнавчих досліджень

Проблемно-хронологічний. Ретроспективний. Порівняльно-історичний. Районування (регіонування). Культурно-історичний (дифузійно-ністський). Статичний метод. Опитування. Два основних типи опитувальних методів: анкетне опитування (анкетування) та інтерв'ю. Динамічний метод. Спостереження і описування. Визначення якісної своєрідності досліджуваного об'єкта, шляхом аналізу і синтезу інформації про нього. Експеримент. Генетичний. Хорологічний. Простір як основна структурна домінанта регіональних досліджень. Усна історія. Переваги усної історії: перехід від історії еліти до історії народних мас; відкриття нових ділянок та напрямів дослідження (гендерні студії, історія національних меншин, окремих соціальних верств та ін). Інтерв'ю як основний інструмент усних досліджень.

Змістовий модуль II.
Історія Миколаївщини

Тема 10. Вступ. Заселення та освоєння території Миколаївщини до російської колонізації

Природні умови та населення Миколаївщини. Найдавніші люди на території області. Перші політичні об'єднання у причорноморських

степях (кіммерійці, скіфи, сармати). Грецькі колонії Південного Побужжя. Кочівники та слов'янські племена на території Миколаївщини у III–IX ст. Миколаївщина у період Київської та Галицько-Волинської держав (IX – початок XIII ст.).

Північне Причорномор'я під владою Золотої Орди, Великого князівства Литовського й Кримського ханства. Козацтво на Миколаївщині.

Тема 11. Колонізація території Миколаївщини царським самодержавством. Миколаїв феодальної доби

Приєднання Північного Причорномор'я до Російської імперії (гайдамаччина на Миколаївщині, російсько-турецькі війни другої половини XVIII ст. і початок заселення Північного Причорномор'я, виникнення Миколаєва, господарське життя краю, початок кораблебудування).

Заселення та господарський розвиток Миколаївщини у першій половині XIX ст. Війна царської Росії з наполеонівською Францією та участь у ній миколаївців (Бузькі козаки у війні 1812 р.). Соціальні рухи на Миколаївщині. Участь миколаївців у декабристському русі (повстання бузьких козаків, декабристи-миколаївці). Культурне життя Миколаївщини у першій половині XIX ст. (архітектура і театр, освіта, наука і охорона здоров'я, знатні корабелі).

Тема 12. Миколаївщина в умовах зародження і генези капіталізму (1861–1917 рр.)

Утвердження капіталістичного ладу на Миколаївщині. Визвольний рух на Миколаївщині. Стан і розвиток культури на Миколаївщині в другій половині XIX ст. Миколаївщина на початку XX ст. (промисловість, сільське господарство). Соціальний та національний рухи, події революції 1905–1907 рр. на Миколаївщині. Миколаївщина між двома революційними піднесеннями.

Культура краю на початку XX ст. Внесок миколаївців у культурну спадщину України (освіта і охорона здоров'я, наука, література й мистецтво).

Тема 13. Миколаївщина часів Української революції (1917–1921 рр.) та в міжвоєнний період (1921–1941 рр.)

1917 рік на Миколаївщині (організація влади після Лютневої революції, робітничий, селянський та національний рухи, політичні

партії та їх боротьба за маси). Жовтневий переворот та становлення радянської влади на Миколаївщині. Події громадянської війни на Миколаївщині (прихід німецько-австрійських сил, повстання у Миколаєві проти окупантів, підпільно-партизанська війна проти них, відновлення радянської влади у 1919 р., Миколаївщина в часи денікінщини. Баштанська, Висунська та Колосівська партизанські республіки, діяльність органів радянської влади на Миколаївщині в 1920 р.).

Миколаївщина в період нової економічної політики та утвердження тоталітарного режиму і командно-адміністративної системи (голод 1921–1923 рр., відбудова народного господарства, громадське та культурне життя, початок індустріалізації на Миколаївщині, політика українізації, примусова колективізація, голод 1932–1933 рр., масові репресії).

Тема 14. Миколаївщина під час окупації в період Другої світової війни (1941–1944 рр.)

Наш край в роки Другої світової війни (1941–1944 рр.) Участь миколаївців в обороні краю в перші місяці війни, німецький та румунський окупаційний режим та боротьба проти нього, миколаївці на фронтах війни, рух опору на Миколаївщині, звільнення краю, початок відбудови народного господарства і допомога фронту. Наслідки окупації.

Тема 15. Миколаївщина у повоєнний період, часи «відлиги» й роки «застою» (1945 – перша половина 80-х рр. XX ст.)

Наш край у післявоєнний час і «хрущовську відлигу». Відбудова і розвиток промисловості, труднощі в сільському господарстві області, голод в 1946–1947 рр. Розвиток промисловості у 50-ті – першій половині 60-х рр. XX ст., сільське господарство Миколаївщини, підвищення добробуту та культурного рівня людей.

Миколаївщина епохи «застою». Промисловий та сільськогосподарський розвиток Миколаївської області в другій половині 60-х – першій половині 80-х рр. XX ст.; суспільно-політичне та культурно-духовне життя області періоду стагнації; соціально-економічні тенденції на території Миколаївщини в другій половині 80-х – на початку 90-х рр.; державотворчі тенденції та національно-культурне життя в Миколаївській області в першій половині 80-х рр. XX ст.

Тема 16. Миколаївщина напередодні та в роки перебудови (1985–1991 рр.), часи незалежності України (1991–2021 рр.)

Демократичні та державотворчі процеси та Миколаївщині в період перебудови. Економічна криза, політичне життя, становище у соціальній і культурній сферах. Наш край напередодні проголошення та початків становлення незалежної Української держави.

Соціально-економічний та духовно-політичний поступ Миколаївщини часів незалежності України: підсумки, здобутки, проблеми, перспективи. Національне відродження та розвиток політичної свідомості громадян. Діяльність Народного Руху України. Вибори Президента, Верховної Ради, депутатів, органів місцевого самоврядування. Демократизація політичного життя Миколаївщини.

ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І. «ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО» (18 год)

Семінарське заняття №1–3.

Тема: Зародження і розвиток краєзнавчого руху в Україні (6 год.)

План

1. Зародження та етапи становлення краєзнавчого руху.
2. Розвиток історичного краєзнавства в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст.
3. Історико-краєзнавчий рух у міжвоєнний період (1920–1939 рр.).
4. Історичне краєзнавство в Україні у другій половині XX ст.:
 - а) особливості розвитку краєзнавчих досліджень у після-воєнний період;
 - б) етапи створення капітальної багатотомної праці «Історія міст і сіл України» та її значення;
 - в) розвиток краєзнавства наприкінці XX ст.
 - г) особливості становлення краєзнавчого руху й основні тенденції краєзнавства часів незалежної України.
5. Історичне краєзнавство початку XXI ст.: доробок і тенденції розвитку.

Семінарське заняття №4–6.

Тема : Напрямки історико-краєзнавчих досліджень (6 год)

План

1. Історія поселень, міграцій.
2. Містознавство.
3. Історична демографія в краєзнавчих дослідженнях.
4. Соціальна історія краю.
5. Мікроісторія, історія повсякденності.
6. Ментальність, звичаї, соціонормативна культура.
7. Церква як освітньо-культурний осередок краю.
8. Пам'яткознавство.
9. Екологічне краєзнавство.
10. Музеєзнавство.
11. Генеалогічні дослідження в історичному краєзнавстві.
12. Бібліотечне та бібліологічне краєзнавство.

Семінарське заняття №7–9.

Тема : Методи історико-краєзнавчих досліджень (6 год)

План

1. Загальноісторичні методи в історико-краєзнавчих дослідженнях.
2. Сучасні методи історико-краєзнавчих досліджень.
3. Усна історія.
4. Туристичне краєзнавство.
5. Просопографія.

**ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II.
«ІСТОРІЯ МИКОЛАЇВЩИНИ» (15 год)**

Семінарське заняття № 10.

**Тема: Заселення та освоєння території Миколаївщини
до російської колонізації (2 год)**

План

1. Заселення території Миколаївщини. Протодержавні утворення краю в період міді і бронзи. Грецька колонізація території Миколаївщини в VII ст. до н. е. – IV ст. н. е. Грецький поліс Ольвія.
2. Кочовики та слов'янські племена на території Миколаївщини у III–IX ст. Миколаївщина у період Київської Русі (IX –XII ст.).
3. Монгольська навала на території Північного Причорномор'я (початок XIII–XIV ст.).
4. Миколаївщина часів Великого князівства Литовського: політичний та соціально-економічний розвиток (кінець XIV ст. – перша половина XVI ст.).
5. Миколаївщина часів Речі Посполитої (друга половина XVI ст. – кінець XVIII ст.). Козацькі поселення на території Північного Причорномор'я.

Семінарське заняття № 11.

**Тема : Колонізація території Миколаївщини
царським самодержавством
(у другій половині XVIII ст. – першій половині XIX ст.) (2 год)**

План

1. Колонізація території Миколаївщини царським самодержавством у другій половині XVIII ст. Зміни в адміністративно-територіальному устрої.

Методичні рекомендації зі «Спецкурсу з краєзнавства»
для здобувачів освіти за освітньою програмою «Історія та археологія»
спеціальності 032 «Історія та археологія»

2. Виникнення Миколаєва. Соціально-економічний розвиток краю. Початок кораблебудування.

3. Війна царської Росії з наполеонівською Францією та участь у ній миколаївців (Бузькі козаки у війні 1812 р.).

4. Соціальні рухи на Миколаївщині. Участь миколаївців у декабристському русі. Повстання бузьких козаків.

5. Культурне життя Миколаївщини у першій половині XIX ст.: освіта, наука, архітектура, охорона здоров'я.

Семінарське заняття № 12.

**Тема: Миколаївщина в умовах зародження і генези капіталізму
(друга половина XIX – початок XX ст.) (2 год)**

План

1. Миколаївщина в другій половині XIX – на початку XX ст.: особливості політичного, соціально-економічного та культурного розвитку.

2. Історія виникнення сіл Висунськ й Баштанка.

3. Причини й хід боротьби революції 1905–1906 рр.

4. Миколаївщина за часів Першої світової війни.

Семінарське заняття № 13.

**Тема: Миколаївщина за часів української революції
в 1917–1921 рр. та міжвоєнний період (20–30 роки XX ст.) (2 год)**

План

1. Миколаївщина часів Української революції (1917–1921 рр.).

2. Повстанський рух на Миколаївщині: Висунська і Баштанська республіки.

3. Адміністративно-територіальні перетворення на Миколаївщині в 20–30 рр. XX ст.

4. Миколаївщина в умовах здійснення нової економічної політики.

5. Миколаївщина в голодних 1921–1923, 1932–1933 рр.

6. Сталінські репресії на Миколаївщині.

7. Миколаївщина напередодні Другої світової війни.

Семінарське заняття № 14.

**Тема: Миколаївщина під час окупації в період
Другої світової війни (1941–1944 рр.) (2 год)**

План

1. Миколаївщина в роки німецько-румунської окупації.

2. Партизанський рух.
3. Діяльність ОУН–УПА в краї.
4. Визволення Миколаївщини від фашистських загарбників.
5. Наслідки окупації для краю.

Семінарське заняття № 15.

Тема: Миколаївщина у повоєнний період, часи «відлиги» та роки «застою» (1945–1982 рр.) (2 год)

План

1. Миколаївщина в умовах посилення сталінської диктатури в повоєнні роки (1945–1953 рр.).
2. Миколаївщина часів «Відлиги» (1953–1964 рр.).
3. Миколаївський регіон періоду «Застою» (1964–1982 рр.): особливості політичного, соціально-економічного та культурного життя.

Семінарське заняття № 16.

Тема: Миколаївщина напередодні та в роки перебудови (1985–1991 рр.), часи незалежності України (1991–2021 рр.) (3 год)

План

1. Миколаївщина в роки перебудови: політичні, економічні й культурні зміни. Громадські рухи й організації.
2. Політичний, соціально-економічний та культурний розвиток Миколаївщини часів незалежної України (1991–2021).
3. Участь миколаївців у Революції Гідності (2013–2014 рр.).
4. Миколаївці у війні на Сході України (2014–2021 рр.).
5. Перспективи розвитку Миколаївщини на сучасному етапі.

ДОПОМІЖНІ ТАБЛИЦІ ДО СЕМІНАРІВ

Таблиця 1

**Миколаївщина у складі державних утворень
у V – першій половині XVIII ст.**

Період	Назва державних утворень V – у першій половині XVIII ст.

Таблиця 2

**Колонізація Миколаївщини царським самодержавством у другій
половині XVIII – першій половині XIX ст.**

Категорії населення	Умови переселення на територію Миколаївщини

Таблиця 3

Події Української революції 1917–1921 рр. на Миколаївщині

Дата	Подія

САМОСТІЙНА РОБОТА

Вимоги до підготовки творчої роботи

Творча робота – це чітко структурована письмова робота, наявність плану посилань та списку літератури є обов'язковим. Виконується на аркушах А4 (шрифт – Times New Roman, 14; інтервал – 1,5; береги – 2, 2, 2, 1; нумерація сторінок обов'язкова), прошивається. Загальний обсяг має бути не менше 10 сторінок і не більше 20 сторінок. Тематика міститься у програмі курсу.

Для підготовки творчої роботи необхідне більш глибоке вивчення літератури, включаючи додаткову. Необхідно логічно й аргументовано викласти актуальність обраної теми, точки зору дослідників щодо досліджуваної проблеми, зробити самостійні висновки та з урахуванням сучасних вимог оформити науково-довідковий апарат. Робота має продемонструвати знання і розуміння обраної здобувачами освіти теми, а також відповідати вимогам наукової аргументації. Щодо досліджуваної тематики навчального курсу – це означає, що в роботі обов'язково слід показати рівень розробленості теми, у її розкритті посилатися на сучасну наукову дискусію з проблем методології політичної аналітики.

Загалом написання творчої роботи має підтвердити вміння студента самостійно:

- визначати наукову проблему;
- узагальнювати та аналізувати навчальну й наукову літературу;
- застосовувати набуті в процесі навчання теоретико-методологічні знання й практичні навички в аналізі сучасних проблем.

Робота має бути побудована за певною структурою. Основними складовими структури роботи є такі:

- титульний аркуш;
- зміст;
- перелік умовних позначень, символів, скорочень, термінів (за необхідності);
- вступ;
- основна частина;
- висновки;
- список використаних джерел;
- додатки (за необхідності).

Список використаних джерел слід розміщувати одним із таких способів: у порядку появи посилань у тексті (найбільш зручний у користуванні та рекомендований під час написання роботи), в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків, у хронологічному порядку.

Відомості про джерела складаються відповідно до вимог, зазначених у Національному стандарті України ««Інформація та документація. Бібліографічна посилання. Загальні положення та правила складання. ДСТУ 8302:2015». Зазначений стандарт набув чинності 01.07.2016. Поширюється дія стандарту на бібліографічні посилання в опублікованих і неопублікованих документах незалежно від носія інформації.

ТЕМИ ТВОРЧИХ РОБІТ

Змістовий модуль I. Історичне краєзнавство

1. Теорія і практика історичного краєзнавства.
2. Історія краєзнавства в Миколаївській області.
3. Актуальні проблеми краєзнавства.
4. Джерела історії рідного краю.
5. Етнографічний нарис Миколаївщини.
6. Розвиток етнографічного краєзнавства.
7. Українське мистецтво.
8. Історія Миколаївщини в топонімах.
9. «Історія міст і сіл Української РСР» – джерело дослідження історії рідного краю.
10. Відродження національної духовності та культури.
11. Літописні дані населених пунктів України на сторінках «Українського історичного журналу» (поч. 60 – середина 70 рр. XX ст.).
12. Походи здобувачів освіти історичними місцями.
13. Історичне краєзнавство у ЗВО Миколаївщини.
14. Музеї Миколаївщини.
15. Наукові видання музеїв.
16. Наукові дослідження музеїв.
17. Етапи музейного будівництва на Миколаївщині.
18. Типи історичних музеїв.
19. Пам'ятки мистецтва Миколаївщини.
20. Розвиток краєзнавчого руху в Україні.
21. Дослідження традиційної культури на Миколаївщині.

22. Краєзнавча робота здобувачів освіти.
23. Чортомлицька Запорозька Січ.
24. Історія козацької культури.
25. Жовтоводська битва в контексті краєзнавства Дніпропетровщини.
26. Історико-краєзнавчі дослідження окремих регіонів України.
27. Збереження національної історико-культурної спадщини у контексті краєзнавчого руху кінця 50-х – початку 90-х років.
28. Діяльність всеукраїнської спілки краєзнавців (1990–2008 рр.)
29. Охорона пам'яток історії та культури.
30. Польова археологія.
31. Звичай нашого народу. Етнографічний нарис.
32. Археологічні пам'ятки Миколаївщини.
33. Наукові краєзнавчі конференції.

Змістовий модуль II. Історія Миколаївщини

1. Миколаївщина часів первісної доби.
2. Найдавніші поселення на Миколаївщині.
3. Ольвія – найбільший економічний, торговельний та культурний центр Північного Причорномор'я.
4. Литовський князь Вітовт й Миколаївщина, сторінки історії.
5. Козацтво на Миколаївщині.
6. Миколаївщина в політиці царського уряду другої половини XVIII ст.
7. Освіта Миколаївщини XIX – початку XX ст.
8. Соціальні рухи на Миколаївщині початку XX ст.
9. Національні рухи на Миколаївщині початку XX ст.
10. Миколаївці у декабристському русі.
11. Розвиток капіталістичних відносин на Миколаївщині.
12. Історія миколаївських вулиць (на вибір здобувача освіти).
13. Утворення та діяльність миколаївської «Просвіти».
14. Віктор Петрович Скаржинський : життя і діяльність.
15. Ілля Львович Борщак – історик, письменник, публіцист, дипломат.
16. Український лікар Данило Самойлович та розвиток охорони здоров'я на Миколаївщині.
17. Відомі миколаївці – брати Донські
18. Життя і творчість Григорія Миколайовича Ге.
19. Легендарна постать адмірала Василя Степановича Завойко.
20. Життя і діяльність Павла Степановича Нахімова.

Методичні рекомендації зі «Спецкурсу з краєзнавства»
для здобувачів освіти за освітньою програмою «Історія та археологія»
спеціальності 032 «Історія та археологія»

21. Король батерфляю Семен Петрович Бойченко
22. Купецька династія Рафаловичів у Миколаєві.
23. Діяльність відомого конструктора Сергія Дмитровича Колосова на Миколаївщині.
24. Іван Микитович Інзов: життя і діяльність.
25. Олександр Іванович Казарський – відома постать Миколаївщини.
26. Відомий просвітник й письменник Адріан Топоров.
27. Костянтин Іванович Костянтинов – засновник ракетного заводу м. Миколаєва
28. Федір Федорович Ушаков: життя і діяльність.
29. Володимир Полієвкович Костенко: діяльність на Миколаївщині.
30. Життя і діяльність Віктора Олександровича Лягіна.
31. Григорій Олександрович Потьомкін та Миколаїв.
32. Діяльність Михайла Леонтійовича Фалєєва у Миколаєві.
33. Вулиці міста Миколаєва.
34. Історія кораблебудування на Миколаївщині.
35. Костянтин Іванович Константинов – визначний дослідник в галузі ракетної техніки.
36. Життя і діяльність Валерія Вікторовича Рюміна.
37. Борис Володимирович Фармаковський: життєвий шлях й археологічна діяльність.
38. Аполлон Олександрович Скальковський – дослідник української історії.
39. Дмитро Іванович Багалій: дослідження історії Миколаївщини.
40. Ілько Борщак – один з найвідоміших українських істориків ХХ ст.
41. Григорій Миколайович Ге – відомий політичний і громадський діяч Миколаївщини.
42. Заснування й розвиток Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки.
43. Історія розвитку Центральної бібліотеки ім. М. Л. Кропивницького.
44. Семен Іоанікійович Селівановський – засновник першої друкарні в м. Миколаєві.
45. Єгор Савич Павловський – перший журналіст Миколаївщини та засновник першої миколаївської газети.
46. Еммануїл Петрович Францев й заснування приватного природничо-історичного музею.

47. Сергій Іванович Гайдученко й заснування Миколаївського історико-археологічного музею.

48. Історія Миколаївського художнього музею ім. Василя Верещагіна, діяльність Миколи Антоновича Гедройця.

49. Микола Павлович Леонтович та початок історії Миколаївського зоопарку.

50. Микола Миколайович Аркас (1853–1909) – видатний історик, композитор, просвітитель.

51. Борис Миколайович Мозолевський – відомий український історик, археолог, поет.

52. 1917 рік в історії Миколаївщини.

53. Голод 1921–1923 рр. на Миколаївщині.

54. Миколаївщина під час голодомору 1932–1933 рр.

55. Історія виникнення й діяльність «Партизанської іскри».

56. Миколаївщина в роки голоду 1946–1947 рр.

57. Розвиток освіти в Миколаєві на сучасному етапі.

58. Культурне й духовне життя Миколаївщини сучасної доби.

59. Болгарські колонії на Миколаївщині.

60. Німецькі поселення на Миколаївщині.

61. Історія грецьких колоній Миколаївщини.

62. Політичні процеси в Миколаївському регіоні за період незалежності.

63. Сучасні проблеми й перспективи розвитку Миколаївщини.

Знання студентів оцінюється з самостійної роботи за такими критеріями:

– «відмінно» – студент засвоїв теоретичний матеріал, який винесений на самостійну роботу, застосування для оформлення результатів самостійної роботи не тільки рекомендованої, а й додаткової літератури та творчого підходу; чітке володіння понятійним апаратом, методами та методиками метрології, стандартизації та управління якістю; вміння використовувати їх для виконання конкретних практичних завдань, розв’язання ситуацій. Оформлення результатів самостійної роботи повинно бути логічним та послідовним;

– «добре» – студент засвоїв теоретичний матеріал з відповідної теми, який винесений на самостійну роботу, та наявне вміння орієнтуватися в ньому, усвідомлене застосування знань для розв’язання практичних задач метрології, стандартизації та управління

Методичні рекомендації зі «Спецкурсу з краєзнавства»
для здобувачів освіти за освітньою програмою «Історія та археологія»
спеціальності 032 «Історія та археологія»

якістю; за умови виконання всіх вимог, які передбачено для оцінки «відмінно», за наявності незначних помилок або не зовсім повних висновків за одержаними результатами. Оформлення виконаного завдання з самостійної роботи має бути послідовним;

– «задовільно» – студент не повністю засвоїв тему для самостійного опрацювання, не досконало володіє основними поняттями та положеннями навчальної дисципліни, непевнено орієнтується в першоджерелах та рекомендованій літературі, непереконливо відповідає, додаткові питання викликають непевненість або відсутність знань;

– «незадовільно» – студент не опанував навчальний матеріал з відповідної теми для самостійного опрацювання, не знає основних понять і термінів наукової дисципліни, не орієнтується в першоджерелах та рекомендованій літературі, відсутнє наукове мислення.

ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ

Залік є підсумковою формою контролю знань здобувачів освіти і проводиться в усній формі. Робота здобувачів освіти оцінюється за підсумками виконання основних видів завдань. Якщо студент не відвідував курс лекцій, семінарські заняття і не виконав контрольні заходи, а, отже, не набрав необхідної кількості балів, то він, за рішенням кафедри, не допускається до складання заліку.

Студент може не складати залік і отримати автоматично заліковий бал у разі, якщо його влаштує кількість балів, набрана ним за триместр (якщо студент претендує на високий автоматичний бал (95–100), обов'язковою умовою є наявність не менше 80% правильних відповідей на запитання модульної контрольної роботи). Допуск до заліку – від 30 балів.

Критерії оцінювання та засоби діагностики результатів навчання

Денна форма

I модуль

№	Вид діяльності (завдання)	Критерії оцінювання	Максимальна кількість балів
1	Семінарські заняття	9 семінарських занять. Максимальна кількість балів на семінарі – 5 (9 x 5)	45
2	Контрольна робота	Оцінювання контрольної роботи (складається з 2 питань): по 7 балів за питання	14
3	Творча робота (презентація або реферат)	Оцінювання творчої роботи: 9–11 балів – студент виконав хорошу презентацію або реферат і гідно його захистив, можливо, з незначними недоліками 7–9 балів – робота відповідає правилам написання такого виду робіт, але, можливо, є дрібні недоліки й не відбувся захист роботи 5–7 балів – робота виконана з певними недоліками й порушеннями, захист не відбувся 3–5 балів – робота виконана не самостійно, зі значними порушеннями правил написання такого виду робіт, захист не відбувся	11

Методичні рекомендації зі «Спецкурсу з краєзнавства»
 для здобувачів освіти за освітньою програмою «Історія та археологія»
 спеціальності 032 «Історія та археологія»

Продовження табл.

		1–2 бали – студент опрацював літературу за темою, склав план дослідження, можливо, представив чорновий варіант роботи, але не зміг оформити й доопрацювати у встановлені норми й згідно з вимогами, захист не відбувся 0 балів – студент абсолютно нічого не зробив для виконання завдання	
4	Залік	У кожному заліковому білеті по 2 питання. Кожне питання оцінюється по 15 балів	30
	Всього		100

Денна форма
II модуль

№	Вид діяльності (завдання)	Критерії оцінювання	Максимальна кількість балів
1	Семинарські заняття	7 семінарських занять. Максимальна кількість балів на семінарі – 5 (9 x 5)	35
2	Контрольна робота	Оцінювання контрольної роботи (складається з 2 питань): по 7 балів за питання	15
3	Творча робота (презентація або реферат)	Оцінювання творчої роботи: 9–11 балів – студент виконав хорошу презентацію або реферат і гідно його захистив, можливо, з незначними недоліками 7–9 балів – робота відповідає правилам написання такого виду робіт, але, можливо, є дрібні недоліки й не відбувся захист роботи 5–7 балів – робота виконана з певними недоліками й порушеннями, захист не відбувся 3–5 балів – робота виконана не самостійно, зі значними порушеннями правил написання такого виду робіт, захист не відбувся 1–2 бали – студент опрацював літературу за темою, склав план дослідження, можливо, представив чорновий варіант роботи, але не зміг оформити й доопрацювати у встановлені норми й згідно з вимогами, захист не відбувся 0 балів – студент абсолютно нічого не зробив для виконання завдання	20
4	Залік	У кожному заліковому білеті по 2 питання. Кожне питання оцінюється по 15 балів	30
	Всього		100

Заочна форма

№	Вид діяльності (завдання)	Критерії оцінювання	Максимальна кількість балів
1	Семинарські заняття	4 семінарських заняття. Максимальна кількість балів на семінарі – 10 балів (4 x 10)	40
2	Контрольна робота	Оцінювання контрольної роботи (складається з 2 питань): по 10 балів за питання	20
3	Творча робота	Оцінювання творчої роботи: 7 балів – написання роботи, 3 бали – захист	10
4	Залік	У кожному заліковому білеті по 2 питання. Кожне питання оцінюється по 15 балів	30
	Всього		100

Кожне питання у білеті оцінюється у 15 балів.

Приклад залікового білета

**ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ**

Освітньо-кваліфікаційний рівень **БАКАЛАВР**
Спеціальність: **032 «ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ»**

Семестр: **3–4**

Навчальна дисципліна: **«СПЕЦКУРС З КРАЄЗНАВСТВА»**

ЗАЛІКОВИЙ БІЛЕТ № ____

1. Топоніміка як джерело вивчення історії рідного краю.
2. Актуальні проблеми краєзнавства.

Затверджено на засіданні

Кафедри Історії

Протокол № ____ від ____ 20__ року

Завідувач кафедри
Екзаменатор

Котляр Ю. В.
Морозова О.С.

Методичні рекомендації зі «Спецкурсу з краєзнавства»
для здобувачів освіти за освітньою програмою «Історія та археологія»
спеціальності 032 «Історія та археологія»

Оцінювання результатів навчальної діяльності студентів здійснюється з урахуванням індивідуальних особливостей студентів і передбачає диференційований підхід у його організації.

Оцінюватися може виконання студентами будь-яких навчальних завдань, під час роботи над якими студенти демонструють власне історичне мислення: розгорнуті і стислі усні відповіді, письмові роботи, доповіді, реферати, виступи в дискусіях тощо.

При цьому враховується:

- розуміння студентами взаємозв'язків між історичними подіями, уміння порівнювати, пояснювати, аналізувати та критично оцінювати історичні факти;
- самостійність мислення;
- використання різних джерел історичних знань, з розумінням їх особистостей, умінням їх характеризувати і оцінювати;
- правильність і достатність добору історичних фактів для розв'язування поставлених викладачем завдань;
- чіткість і завершеність викладу;
- мовна грамотність.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

Змістовий модуль І. Історичне краєзнавство

1. Предмет «Історичне краєзнавство», його сутність і значення.
2. Методологія історичного краєзнавства. Методи вивчення курсу.
3. Історія краєзнавчого руху в Україні. Етапи розвитку.
4. Археологічні джерела.
5. Основні напрямки розвитку етнографічного краєзнавства.
6. Пам'ятки архітектури і містобудування.
7. Пам'ятки мистецтва.
8. Писемні джерела.
9. Усні джерела.
10. Топоніміка як джерело вивчення історії рідного краю.
11. «Історія міст і сіл України» як джерело дослідження історії рідного краю.
12. Місце краєзнавства в процесі викладання історичних дисциплін.
13. Краєзнавча робота в університетах. Екскурсії здобувачів освіти рідним краєм.
14. Наукові конференції в університетах з історичного краєзнавства.
15. Етапи музейного будівництва в Україні.
16. Типи історичних музеїв. Форми і методи історико-краєзнавчої роботи музеїв.
17. Музейні наукові дослідження та публікації.
18. Побудова музейної експозиції, її науковий і художньо-естетичний вигляд.
19. Вивчення і увічнення пам'ятних місць в історії українського козацтва.
20. Створення Державного історико-культурного заповідника на острові Велика Хортиця та Музею історії запорізького козацтва.
21. Історико-краєзнавча діяльність Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.
22. Підготовка і видання багатотомного «Зводу пам'яток історії та культури України».
23. Історико-краєзнавчі дослідження окремих регіонів України.
24. Діяльність Національної спілки краєзнавців України (2008 – дотепер).
25. Теорія і практика історичного краєзнавства.
26. Історія краєзнавства в Миколаївській області.
27. Актуальні проблеми краєзнавства.

Методичні рекомендації зі «Спецкурсу з краєзнавства»
для здобувачів освіти за освітньою програмою «Історія та археологія»
спеціальності 032 «Історія та археологія»

28. Джерела історії рідного краю.
29. Етнографічний нарис Миколаївщини.
30. Розвиток етнографічного краєзнавства.
31. Українське мистецтво.
32. Історія Миколаївщини в топонімах.
33. Відродження національної духовності та культури.
34. Краєзнавчі дослідження на Миколаївщині.
35. Краєзнавчі дослідження в ЧНУ ім. Петра Могили.
36. Історичне краєзнавство у ЗВО Миколаївщини.
37. Музеї Миколаївщини.
38. Наукові дослідження музеїв.
39. Етапи музейного будівництва на Миколаївщині.
40. Типи історичних музеїв.
41. Пам'ятки мистецтва Миколаївщини.
42. Розвиток краєзнавчого руху в Україні.
43. Дослідження традиційної культури на Миколаївщині.
44. Краєзнавча робота здобувачів освіти.
45. Чортомлицька Запорозька Січ.
46. Історія козацької культури.
47. Історико-краєзнавчі дослідження окремих регіонів України.
48. Охорона пам'яток історії та культури.
49. Значення пропаганди в історико-культурній спадщині.

Змістовий модуль II. Історія Миколаївщини

1. Природні умови та населення Миколаївщини.
2. Найдавніші люди на території області (кам'яний вік, епоха бронзи).
3. Перші політичні об'єднання у причорноморських степах.
4. Грецькі колонії (міста-поліси) Південного Побужжя.
5. Кочовики та слов'янські племена на території нашого краю у III–IV ст.
6. Миколаївщина у період Київської та Галицько-Волинської держав.
7. Північне Причорномор'я під владою Золотої Орди.
8. Наш край за часів Великого князівства Литовського.
9. Миколаївська земля під владою Кримського ханства.
10. Козацтво та його поселення, гайдамаччина на Миколаївщині.
11. Колонізація території Миколаївщини царським самодержавством. Миколаїв за доби феодалізму.

12. Миколаївщина між двома революціями 1905–1907 і 1917 рр.
13. Культура краю на початку ХХ ст. Внесок миколаївців у культурну спадщину України.
14. Заселення та освоєння території Миколаївщини до російської колонізації.
15. Соціальний та національний рухи, події революції 1905–1907 рр. на Миколаївщині.
16. Миколаївщина на порозі нового ХХІ ст.
17. Приєднання Північного Причорномор'я до Російської імперії.
18. Заселення та господарський розвиток нашого краю у першій половині ХІХ ст.
19. Миколаївщина у першій половині ХІХ ст.
20. Соціальні рухи на Миколаївщині в першій половині ХІХ ст.
21. Культурне життя нашого краю у першій половині ХІХ ст.
22. Розвиток Миколаївщини в умовах зародження і генези капіталізму (1861–1917 рр.).
23. Утвердження капіталістичного ладу на миколаївській землі (після 1861 р.).
24. Соціальні рухи на Миколаївщині в другій половині ХІХ ст.
25. Стан і розвиток культури в краї у другій половині ХІХ ст.
26. Миколаївщина міжвоєнного періоду (1921 – червень 1941 р.).
27. Миколаївський край у часи нової економічної політики та утвердження тоталітарного режиму і адміністративно-командної системи між світовими війнами.
28. Наш край часів окупації у період Другої світової війни.
29. Миколаївщина у повоєнний час, хрущовську «відлигу», в період «застою».
30. Розвиток економіки та духовної сфери нашого краю у 50-і – першій половині 60-х років ХХ ст.
31. Голод в краї в 1921–1923 рр.
32. Голодомор на Миколаївщині 1932–1933 рр.
33. Примусова колективізація, депортації, голод 1946–1947 рр., комуністичний терор в краї. Історіографія проблеми.
34. Миколаївська область у роки горбачовської перебудови (1985–1991 рр.).
35. Економічна криза, політичне життя, становище миколаївців у соціальній та культурних сферах часів перебудови (1985–1991 рр.).
36. Наш край напередодні проголошення та розбудови незалежної України.

Методичні рекомендації зі «Спецкурсу з краєзнавства»
для здобувачів освіти за освітньою програмою «Історія та археологія»
спеціальності 032 «Історія та археологія»

37. Миколаївщина першого десятиліття незалежної Української держави.
38. Соціально-економічне становище краю (1991– 2021 рр.).
39. Духовно-політичне та громадське життя в краї часів незалежної України.
40. Промислове виробництво, будівництво та транспорт і зв'язок у Миколаївській області (1991– 2021 рр.).
41. Сільське господарство краю та його реформування в роки незалежності України.
42. Суспільно-політичне життя краю періоду незалежності (1991– 2021 рр.).
43. Духовно-культурна галузь краю періоду незалежності (1991– 2021 рр.).
44. Освіта Миколаївщини років незалежності Української держави.
45. Наука та науково-технічний прогрес на Миколаївщині (1991– 2021 рр.).
46. Впровадження ринкових відносин у нашому краї та шляхи подолання існуючих проблем (1991– 2021 рр.).
47. Підсумки, наслідки і шляхи вирішення проблем реформування аграрного сектора краю (1991–2021 рр.).
48. Визначні вчені-історики нашого краю в минулому.
49. Відомі економісти, астрономи, медики Миколаївщини.
50. Сучасний літературний процес на Миколаївщині.
51. Образотворче мистецтво сучасної Миколаївщини.
52. Науково-дослідницька робота з краєзнавства, викладачів і здобувачів освіти ЧНУ імені Петра Могили.
53. Сучасне театральне життя на Миколаївщині.
54. Сучасний молодіжний рух та участь миколаївської молоді в управлінні та самоврядуванні (можна висвітлювати проблему і на прикладі вашого трудового колективу, навчального закладу).
55. Поділіться своїми міркуваннями і пропозиціями щодо кращого вшанування і увічнення пам'яті історичних постатей, подій та ін. в обласному центрі та області, розвитку народної творчості та ін.
56. Вплив подій Революції Гідності (2013–2014 рр.) на суспільно-політичну ситуацію на Миколаївщині.
57. Російсько-українська війна (2014–2021 рр.). Участь жителів Миколаївщини у АТО/ООС.
58. Перспективи розвитку Миколаївщини на сучасному етапі.

Відповідність підсумкових семестрових рейтингових оцінок у балах оцінкам за національною шкалою та шкалою ECTS

Оцінка в балах	Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	
		Оцінка	Пояснення
90–100	Відмінно	A	Відмінно (відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок)
82–89	Добре	B	Дуже добре (вище середнього рівня з кількома помилками)
75–81		C	Добре (загалом правильне виконання з певною кількістю суттєвих помилок)
67–74	Задовільно	D	Задовільно (непогано, але зі значною кількістю недоліків)
60–66		E	Достатньо (виконання задовольняє мінімальні критерії)
35–59	Незадовільно	FX	Незадовільно (з можливістю повторного складання)
1–34		F	Незадовільно (з обов'язковим повторним курсом)

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ Й ТЕРМІНИ ЗІ ЗМІСТОВНОГО МОДУЛЯ «ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО»

АРЕАЛ ІСТОРИЧНИЙ – це освоєна в минулому і добре збережена частина території населеного місця, що відрізняється традиційним характером середовища і значною кількістю об’єктів культурної спадщини від інших, менш освоєних або погано збережених частин населеного місця.

БІБЛІОГРАФІЯ ІСТОРИЧНА – допоміжна історична дисципліна, предметом якої є розробка прийомів і методів пошуку, бібліографічного опису, цільового добору, наукової систематизації джерел та літератури з історії, передавання здобутої інформації дослідникові або іншому споживачеві. Бібліографія історична, як і в цілому бібліографія, виконує кілька функцій: пошукову, оцінну, комунікативну, систематизувальну. Бібліографія історична пов’язана не лише з бібліографією, однією з галузей якої вона є, а й зі спеціальними історичними дисциплінами – джерелознавством та історіографією, і в цілому з історичною наукою, зокрема з її відображенням у творах друку.

БІБЛІОЛОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО – це пошук, фіксація у публічних бібліотеках, приватних книгозбірнях книжок, які мають особливе значення для культури народу, та публікація таких студій. Фактично бібліолог-краєзнавець розшукує та фіксує окремі примірники видань, що стали визначними в історії та культурі кожного народу.

БІБЛІОТЕЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО – це інтегрована теоретико-прикладна бібліотекознавча дисципліна, яка поєднує бібліотеко-, бібліографо- і краєзнавчі знання, вивчає краєзнавчу сферу бібліотечної діяльності як цілісну систему.

ГЕНЕАЛОГІЯ ІСТОРИЧНА (грец. *γενεαλογία* – родовід) – це допоміжна історична дисципліна, яка вивчає походження окремих осіб чи родів та встановлює споріднені зв’язки між ними, історію сімей різного соціального походження. Відомості, які надає генеалогія

історична допомагають вивчати політичну історію, майнові, соціальні та правові стосунки, місце та роль певних родів та осіб у подіях окремих епох та країн. Дані генеалогії історичної сприяють дослідженню демографічних процесів та соціально-психологічних аспектів людських взаємин.

ГЕОГРАФІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО – це природничо-суспільна наука являє собою систему знань, яка відображає різні взаємопов’язані елементи рідного краю – унікальність природи, систему розселення етнічних груп, що склалася історично, особливості розвитку господарства і духовної культури, природні й історико-археологічні пам’ятки культури, заповідні території.

ГЕРАЛЬДИКА, або ГЕРБОЗНАВСТВО (від лат. heraldus – глашатай, кликун, посол, пол. herb – герб та нім. erbe – спадщина) – це спеціальна історична дисципліна, яка вивчає генезис гербової традиції, явища і події, пов’язані із засвоєнням та функціонуванням гербів, а також супутні документи, що стосуються причин та обставин виникнення, еволюції соціальної ролі та правового статусу гербів.

ДЕМОГРАФІЯ ІСТОРИЧНА – це (грец. δήμος – народ і γράφω – пишу) спеціальна історична дисципліна, що вивчає закономірності й характер складу та розвитку народонаселення на різних етапах існування людського суспільства. Це дослідження з: а) історії розвитку демографічних досліджень; б) аналізу демографічних ситуацій в минулому, в періоди, коли була наявною надійна статистика. З цих двох тлумачень лише друге стосується власне історичної демографії як окремої особливої дисципліни, однак воно не стільки виокремлює її з-поміж інших наук, скільки ототожнює з демографічною статистикою.

ЕКОЛОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО – це інтегрована система фундаментальних знань про наукове обґрунтування екологічних явищ конкретної місцевості; розгляд їх у світлі вчення про біосферу; розробку і впровадження спеціальних заходів для регулювання та пом’якшення негативного впливу наслідків людської діяльності на довкілля.

ЕКСПЕДИЦІЯ НАУКОВА – це одна з організаційних форм наукових досліджень пов’язана з переміщенням дослідників по території чи акваторії, що вивчається.

ІСТОРИОГРАФІЯ (грец. історіа – розповідь про минуле та грец. γραφω – пишу) – це спеціальна галузь наукових знань, що вивчає історію історичної науки. До другої половини XIX ст. історіографією називали саму історичну науку, а історіографами істориків (таке вживання термінів подеколи трапляється й тепер), але нині під історіографією розуміють саме ту галузь знань, яка вивчає розвиток історичної думки, збагачення наукових історичних знань, місце історичної науки в суспільному житті.

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ РЕГІОН – територіальна одиниця; одне з основних понять історичної регіоналістики, яка досліджує процеси регіоналізації соціумів і механізми регіональних ідентифікацій.

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО – це інтегральний науковий напрям, який займається дослідженням історії, природи, населення, господарства, культури, пам'яток у межах певної окресленої частини країни, міста, села, має свою систему зв'язків із громадськістю і на неї спирається.

ІСТОРИЧНИЙ ПРОЦЕС – це зміна суспільних подій, пов'язаних між собою прямими або опосередкованими причинно-наслідковими зв'язками. Людська свідомість сприймає розподілену в часі зміну подій у ретроспективі та перспективі як ходу історії. Історичний процес має свою динаміку: в добу революційних потрясінь хода історії стає швидшою, але бувають епохи, коли, на думку людей, у суспільному житті не відбувається жодних істотних змін.

КАРТОГРАФІЯ – це галузь науки, техніки і виробництва, що займається розробленням, створенням, вивченням і використанням картографічних творів.

КРАЄЗНАВСТВО – це комплексна наука, що різнобічно вивчає окреслену частину країни (регіону, області, району, населеного пункту). Основним завданням краєзнавства є вивчення рідного краю. Предметом такого вивчення є конкретний регіон. Об'єктами дослідження є його історія, природа, населення, господарство, культура, пам'ятки матеріальної і духовної культури.

МІКРОІСТОРІЯ – це галузь історичного знання, предметом якої є сфера людської буденності у її історико-культурних, політичних, етнічних та конфесійних контекстах.

МУЗЕЙ – це історично обумовлений багатофункціональний інститут соціальної інформації. Призначений для зберігання культурно-історичних і природничо-наукових цінностей, накопичення та розповсюдження інформації через музейні предмети, він документує процеси і явища природи та суспільства, комплектує, зберігає, досліджує колекції музейних предметів, а також використовує їх з науковою, освітньо-виховною і пропагандистською метою.

МУЗЕСЗНАВСТВО (МУЗЕОЛОГІЯ) – це наукова дисципліна, що вивчає історію та закономірності розвитку музеїв, їхні суспільні функції, питання теорії і методики музейної справи, тобто внутрішню організацію, систему наукового комплектування музейних фондів, документування й зберігання колекцій, а також методики побудови музейних експозицій, виставок, різних видів і форм науково-освітньої діяльності музеїв.

ОНОМАСТИКА (грец. *ὄνομα* – «ім'я», «назва») – спец. лінгвістично-історична дисципліна, яка вивчає власні імена й назви, їх історію, семантику, будову, основні закономірності розвитку. Ономастику вважають розділом лінгвістики, що досліджує сукупність власних імен певної території, етносу, історичного періоду.

ПАЛЕОГРАФІЯ (грец. *παλαιός* – стародавній та *γράφω* – пишу) – спеціальна історична дисципліна, що вивчає давню писемність, її еволюцію, характерні особливості правильного прочитання текстів, встановлення їх належності.

ПАМ'ЯТКА – це предмет духовної або матеріальної культури минулого, унікальний об'єкт природи чи цивілізації, який становить наукову, пізнавальну, естетичну цінність.

ПАМ'ЯТКИ ІСТОРИЧНІ – це будинки, споруди, пам'ятні місця і предмети, пов'язані з важливими історичними етапами та подіями в житті народу, розвитком суспільства і держави, національно-визвольними та соціальними рухами, а також із розвитком науки, виробництва і

техніки, культури й побуту народу, із життям видатних державних політичних громадських діячів, народних героїв, діячів науки, літератури і мистецтва.

ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО – це спеціальна історична дисципліна, предметом якої є всебічне дослідження, охорона, збереження і популяризація пам'яток історії та культури як складової частини національної і всесвітньої культурної спадщини.

ПЕДАГОГІЧНЕ (ОСВІТНЄ) КРАЄЗНАВСТВО – це галузь історико-педагогічного знання про особливості розвитку освіти, науки, педагогічної думки, культури місцевого краю, вивчення, збереження та творче використання регіонального педагогічного досвіду в теорії та практиці сучасних освітніх закладів.

ПРОСОПРОГРАФІЯ (від грец. πρόσωπον – обличчя, особа та γράφω – пишу) – це спеціальна історична дисципліна, що вивчає весь комплекс джерел біографічного та іншого особистісного характеру, а саме: зовнішність, індивідуальні риси та якості, соціальне й етнічне походження, родинні зв'язки, кар'єру, різноманітні життєві обставини тощо з метою створення портретів окремих осіб чи груп, об'єднаних за певними спільними критеріями, для реконструкції минулого як історії людей.

РЕГІОН (від лат. regio – країна, область, царство; історично походить від назви давньоримського міста Regio, нині – м. Реджо-ді-Калабрія, Італія) – це частина земної поверхні із замкненими межами, яка характеризується цілісністю та своєрідністю в певному відношенні.

РЕГІОНАЛІСТИКА ІСТОРИЧНА – це міждисциплінарний науковий напрям. Вивчає процеси життєдіяльності людських спільнот і комунікативних зв'язків у територіальній площині, у межах регіонів, що історично склалися; аналізує взаємодію географічних, економічних демографічних, екологічних, соціокультурних та інших процесів у регіональному вимірі.

СФРАГІСТИКА, СИГІЛОГРАФІЯ (грец. sphragis, лат. sigillum – печатка) – спеціальна історична дисципліна, яка вивчає печатки.

Об'єктом дослідження сфрагістики є пломби, клейма, циліндри, булли, штампи, герби, скарабеї тощо.

ТЕРИТОРІЯ – (лат. territorium – область): 1) частина земної кулі (суходіл, води й повітряний простір над ними), що належить певній державі або входить до складу якої-небудь частини світу; 2) земельний простір, зайнятий населеним пунктом, підприємством, установою тощо; 3) адміністративно-територіальна одиниця в ряді держав (Австралія, Аргентина, Бразилія, Венесуела, Індія, Канада, Ліберія, Мексика, Нікарагуа); виділяється поряд з основною адміністративною одиницею за ознаками меншої обжитості, гіршої освоєності тощо.

ТОПОНІМІКА – (грец. τόπος – місце; місцевість, область, країна, простір й ὄνομα, ὄνομα – ім'я, назва), наука, що вивчає географічні назви, їх походження, смислове значення, розвиток, сучасний стан, написання та вимову, а також природні та соціальні умови минулого, за яких ці назви виникли.

ТУРИСТИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО – це напрям загального краєзнавства, спрямований на комплексне вивчення конкретної території для потреб туризму. Воно являє собою, з одного боку, невід'ємну й органічну складову загального краєзнавства, а з іншого, – туризмознавства, є зв'язуючою ланкою між цими двома галузями наукових знань.

УРБАНІСТИКА ІСТОРИЧНА – це галузь соціогуманітарного знання, яка досліджує урбанізацію як історичний процес. Вивчає історію міст, історію міського господарства та самоврядування, принципи містобудування тощо; розробляє класифікаційні критерії для віднесення того або іншого населеного пункту до категорії міст і для поділу міст на певні категорії. Досліджує закономірності переходу від традиційних (доіндустріальних) до індустріальних і пост-індустріальних форм міського життя, еволюцію соціокультурного поділу міського простору, управління містами, міську культуру тощо.

УСНА ІСТОРІЯ – це поширений сьогодні напрям соціально-гуманітарних досліджень, який надзвичайно динамічно розвивається і головним предметом якого є суб'єктивний досвід окремої людини. Його основний метод дослідження – інтерв'ю, і в цьому він близький

Методичні рекомендації зі «Спецкурсу з краєзнавства»
для здобувачів освіти за освітньою програмою «Історія та археологія»
спеціальності 032 «Історія та археологія»

за своєю специфікою до інших наук: соціології, психології, етнографії, етнології, культурної антропології.

ФІЛІГРАНЛОГІЯ (від лат. *filum* – нитка, *granum* – зерно; франц. *les filigranes* – виріб із дроту; італ. *filigrana* – витончений виріб) – це спеціальна історична дисципліна, що вивчає історію паперу та водяних знаків (філіграней) на ньому. Основне завдання філігранлогії полягає у визначенні часу та місця написання недатованого документа, рукописної або друкваної книги, дослідженні технології виробництва та розповсюдження паперу, історії заснування папірень та їхньої діяльності.

ХРОНОЛОГІЯ ІСТОРИЧНА – це спеціальна історична дисципліна, що вивчає системи літочислення різних народів і з'єднує зв'язок між подіями у часі, встановлює точні дати історичних подій і джерел, переводить на сучасне літочислення дати інших літочислень та календарів, розставляє історичні події у хронологічній, календарній послідовності.

ЗІ ЗМІСТОВНОГО МОДУЛЯ «ІСТОРІЯ МИКОЛАЇВЩИНИ»

АДМІРАЛТЕЙСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ – особливі поселення казенних селян, де поселенці мали поєднувати сільськогосподарську працю з обслуговуванням підприємств морського відомства (робота на корабельнях, у каменярях тощо). Існували в Україні від кінця XVIII ст. до 1861 р., а саме: с. Богоявленське (нині в межах м. Миколаєва), с. Покровське та с. Воскресенське (нині смт Вітовського району Миколаївської обл.), с. Калинівка та с. Березнегувате (нині смт, Миколаївська обл.) і с. Висунське (нині – с. Висунськ Березнегуватського р-ну Миколаївської обл.) – два останні були зараховані до адміралтейських поселень 1820 р. замість с. Знам'янка і с. Богданівка (нині – у складі с. Інгулка Баштанського р-ну, Миколаївської обл.), переведених на становище військових поселень. Адміралтейські поселення перебували у віданні Чорноморської виконавчої експедиції, від 1832 р. – Управління чорноморських адміралтейських поселень.

АНЕТІВСЬКА АРХЕОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА – пізньопалеолітична культура археологічна, поширена у степовій частині басейну

р. Південного Бугу. Датується осташківським зледенінням (22–15 тис. років тому). Епонімна пам'ятка – поселення Анетівка Одеської обл., досліджене В. Станко.

АРХЕОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА – група подібних між собою пам'яток, розповсюджених на певній території у межах певного часу.

БАШТАНСЬКА РЕСПУБЛІКА (1919) – селянське територіальне протиденікінське формування на території сучасної Миколаїв. обл. (з 1928 р. Баштанка, нині – місто). 15 верес. 1919 р. жителі с. Полтавка почали боротьбу проти денікінців. До них приєдналися жителі навколишніх сіл: Балацьке (нині в складі с. Христофорівка), Піски, Христофорівка (усі – Баштанського р-ну), Сергіївка (Березнегуватського р-ну). Територія підконтрольна повстанцям, охоплювала 1,5 тис. км.

БЕРЕЗАНСЬКЕ ПОСЕЛЕННЯ – давньогрецьке поселення міського типу в Північному Причорномор'ї. Розташов. на о-ві Березань. У давнину це був п-ів. Березанське поселення засноване вихідцями з м. Мілет (нині – Туреччина) у другій половині VII ст. до н. е. і проіснувало до III ст. н. е. Ототожнюється з Борисфеном (Борисфенідою) або із «Ємпорієм борисфенітів» давньогрецького історика Геродота.

БУГОГАРДІВСЬКА ПАЛАНКА – адміністративно-територіальна одиниця Війська Запорозького низового часів Нової Січі (1734–1775 рр.). Паланка займала степи між лівим берегом Бугу і правим Інгульця з одного боку та р. Дніпром і Польським (з 1752 р. – новосербським) кордоном з другого і була найбільшою адміністративно-територіальною одиницею на Запорожжі.

БУЗЬКЕ КОЗАЦЬКЕ ВІЙСЬКО – козацьке поселення та військове формування на півдні України. Виникненню його передувало створення 1769 р. козацького полку під началом генерала О. Прозоровського. Полк брав участь у російсько-турецькій війні 1768–1774 рр., по закінченні якої козаків оселили на прикордонних землях по р. Південний Буг.

ВИСУНСЬКА РЕСПУБЛІКА – селянська повстанська республіка з центром у селі Висунськ (нині – територія сучасної Миколаївщини)

періоду Української революції 1917–1921 рр. У середині вересня 1919 р. розпочалося висунське повстання проти денікінського режиму. Близько 500 партизанів вели успішні бої з білогвардійцями, а наприкінці вересня навіть підійшли до Херсона й обстріляли місто з гармат. Керував повстанням Миколаївський підпільний більшовицький комітет.

ВІЙСЬКОВІ ПОСЕЛЕННЯ – особлива організація військ у кріпосній Росії, за якої солдати поєднували військову службу з веденням сільського господарства. Такі поселення організовувалися ще у XVII ст. на південних і східних рубежах Московської держави для захисту її кордонів від кочовиків. У XVIII ст., за Петра I, з цією ж метою подібні поселення були засновані й в Україні. Щодо внутрішніх губерній Російської імперії ідея військових поселень полягала в тому, щоб створити резерв вишколених військ без додаткових витрат. Тут виконавцем волі імператора Олександра I став граф О. А. Аракчєєв. Перші військові поселення такого типу в Україні виникло у квітні 1817 р. у Слобідській (пізніше Харківській) губ. У 1857 р. військові поселення були ліквідовані як такі, що не виправдали сподівань, а поселенці переведені до стану державних селян.

ГОРОДИЩЕ «ДИКИЙ САД» – місцевість в Миколаєві у Центральному районі міста, вздовж р. Інгул, між сучасними вул. Адміральською, Набережною, Пушкінською та Артилерійською. Стародавнє городище «Дикий сад» – залишки кімерійського поселення 12 ст. до н. е. Городище відкрив археолог Ф. Камінський в 1927 р., регулярні археологічні дослідження ведуться з 1990 р.

ДАВНЬОГРЕЦЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ, Велика грецька колонізація (VIII–VI ст. до н. е.) – процес розселення греків за межами Балканського півострова. у VIII–VI ст. до н. е. і заснування поселень – колоній – на берегах Чорного і Середземного морів.

ДИКЕ ПОЛЕ – історична назва незаселеної території степу між Дністром на заході і середньою течією Волги на сході. Їх освоєння козаками відбувалося в умовах безперервної боротьби з населенням татарських улусів. З посиленням соціального гніту до Дикого поля втікали тисячі селян, які заводили тут власні господарства й оголошували себе вільними людьми. У другій половині XVIII ст. після

освоєння козацтвом степу аж до Чорного моря термін «Дике поле» вийшов з ужитку.

КІНБУРН – (рос. варіант турец. назви Kilburun, Kilburnu – «гострий, вузький мис, коса») – колишня фортеця і поселення у західній частині Кінбурнської коси (нині – біля с. Покровське Очаківського р-ну Миколаївської обл.). Фортеця була збудована в часи Османської імперії в XVI ст. Разом з іншою фортецею – Очаків, що розташовувалася напроти, контролювала судноплавство між Дніпровсько-Бузьким лиманом і Чорним морем.

КОЛОНІЗАЦІЯ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ – Після російсько-турецької війни 1768–1774 рр., ліквідації Запорозької Січі (1775 р.) і Кримського ханства (1783 р.), російсько-турецької війни 1787–1791 рр. та російсько-турецької війни 1806–1812 рр. усі південноукраїнські землі увійшли до складу Російської імперії. Відтоді почалося їх швидке заселення. Ці процеси відбувалися як у рамках відповідної програми російського уряду, так і стихійно.

КОМІТЕТ НЕЗАМОЖНИХ СЕЛЯН (КОМНЕЗАМ) – організація бідняцьких верств селянства в УСРР, діяла 1920–1933 рр. Були юридично оформлені законом ВУЦВК від 9 трав. 1920 р. Спеціальна інструкція НКВС УСРР від 6 черв. 1920 р. надала право вступу до комнезамів селянам, земельний наділ яких не перевищував 3 десятин.

КУРГАН – споруда із землі, каміння, дерева тощо над похованням. У тюрк. мовах терміном «курган» позначають круглу могилу, могильний пагорб, насип, будинок-укріплення. Давні кургани, що є пам'ятками не лише археології, а й історії, культури та архітектури, поширені на всіх територіях Старого Світу, а також у Північній Америці. Багато їх в Україні, особливо у степовій зоні.

КУЧМАНСЬКА САКМА (КУЧМАНСЬКИЙ ШЛЯХ) («Керван Толі») – один із чотирьох найбільших татарських шляхів, фактично – відгалуження Чорного шляху, яким у XVI – першій половині XVIII ст. кримські й ногайські татари здійснювали набіги на Брацлавщину й Поділля. Виходив із Чорного шляху, від верхів'я р. Інгул (прит. Південного Бугу) в р-ні сучасного м. Вознесенськ, перетинав р. Південний Буг через Кучманський брід біля гирла р. Синюха (прит.

Методичні рекомендації зі «Спецкурсу з краєзнавства»
для здобувачів освіти за освітньою програмою «Історія та археологія»
спеціальності 032 «Історія та археологія»

Південного Бугу) і йшов у західному напрямку на м. Бар. Біля м-ка Чорний Острів з'єднувався з Чорним шляхом.

МИКОЛАЇВСЬКА ГУБЕРНІЯ – 1) адміністративно-територіальна одиниця на Півдні України, створена сенатським указом від 8 жовтня 1802 р. Центр – м. Миколаїв. 15 травня 1803 р. губернське управління переведено з Миколаєва до Херсона. Від 31 серпня 1803 р. Миколаївська губ. стала називатися Херсонською губ. Складалася з 4-х повітів – Херсонського, Єлизаветградського, Ольвіопольського і Тираспольського – і 230 волостей; 2) адміністративно-територіальна одиниця, створена 25 груд. 1920 р. перейменуванням Херсонської губ. на Миколаївську губ. До її складу, крім частини Херсонської губ., передано Дніпровський повіт Таврійської губ. Повіти – Херсонський, Дніпровський, Єлизаветградський і Миколаївський – поділялися на 132 волості. 21 жовтня 1922 р. ліквідована, територія включена до складу Одеської губ.

МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСТЬ – область, що знаходиться у південній частині України, на Північному Причорномор'ї, переважно в басейні нижньої течії Південного Бугу (59,5%). Пл. 24 598 км² (4,08% території України). За переписом насел. 2001, проживали 1 264 743 особи (складає 95,0% до 1989): українців – 81,91%, росіян – 14,06%, молдован – 1,04%, білорусів – 0,66%, болгар – 0,44%, вірмен – 0,34%, євреїв – 0,26%, корейців – 0,14%, азербайджанців – 0,12%, ромів – 0,11%. Щільність населення області одна з найнижчих в Україні – бл. 47 осіб на 1 км². Найгустіше заселені місцевості у долині Південного Бугу. Нині на території Миколаївської обл. проживають представники 133-х національностей (бл. 20% населення – національні меншини). Зареєстровано 54 національні-культурні товариства та центри національних культур.

МИКОЛАЇВСЬКА ОКРУГА – адміністративно-територіальна одиниця у складі УСРР. Утворена 7 берез. 1923 р. у складі Одеської губ. Окружний центр – м. Миколаїв. Налічувала 8 р-нів. За даними на 1 жовт. 1925 р., складалася з 9 р-нів та 166 сільрад, населення 466 тис. осіб. Національний склад населення за переписом 1926 р.: українців 61,1%, росіян – 17,7, євреїв – 7,3%. Упродовж 1924–1930 рр. межі і склад округи не раз змінювалися. Ліквідована 2 верес. 1930 р.

МИКОЛАЇВСЬКЕ ВІЙСЬКОВЕ ГУБЕРНАТОРСТВО (1864–1900) – адміністративно-територіальна одиниця в Російській імперії, що існувала з 1864 по 1900 рр. До цього з 1805 р. існувало Миколаївське і Севастопольське військове губернаторство, а після до 1917 р. – Миколаївське градоначальництво. 7 лют. 1857 р. була відновлена окрема посада Севастопольського військового губернатора (вперше введена 24 черв. 1856 р.). У 1864 р. Севастополь був остаточно виведений зі складу Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства, яке з цього часу іменувалося Миколаївським. У 1871 р. посада Миколаївського військового губернатора була поєднана з посадою Головного командира Чорноморського флоту. 5 черв. 1900 р. Миколаївське військове губернаторство було перетворене в Миколаївське градоначальництво.

МИКОЛАЇВСЬКЕ ГРАДОНАЧАЛЬНИЦТВО (1900–1917) – адміністративно-територіальна одиниця в складі Херсонської губ. Російської імперії. До складу градоначальництва входило місто, виділене із губернії, яке безпосередньо підпорядковувався міністру внутрішніх справ, з прилеглими до міста землями (хуторами).

МИКОЛАЇВСЬКЕ І СЕВАСТОПОЛЬСЬКЕ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВО (1805–1864) – спеціальна адміністративно-територіальна одиниця в Російській імперії, що існувала з 1805 по 1864 рр. Посади військових губернаторів були остаточно узаконені положенням Комітету міністрів Російської імперії «Про штати канцелярій військових і генерал-губернаторів» (лют. 1826 р.). Миколаївське і Севастопольське генерал-губернаторство створене 20 берез. 1805 р.; крім Миколаєва і Севастополя, до нього увійшли адміралтейські поселення: Богоявленське, Воскресенське, Калинівка, Покровське, а від 1820 р. – Березнегувате і Висунське. Управління територією здійснювала канцелярія миколаївського і севастопольського військового губернатора.

МИКОЛАЇВСЬКИЙ «ПІВДЕННОРОСІЙСЬКИЙ РОБІТНИЧИЙ СОЮЗ» (1897) – нелегальна соціал-демократична організація, заснована весною 1897 р. в Миколаєві. Об'єднував 8 робітничих гуртків, до яких входило понад 250 фабрично-заводських робітників міста. Організаторами й керівниками Миколаївський «Південно-російський робітничий союз» були Р. Коротков та І. Мухін.

НОВОРОСІЙСЬКА ГУБЕРНІЯ – адміністративно-територіальна одиниця Російської імперії на теренах Південної України XVIII ст. Новоросійська губ. Існувала до 1802 р., коли вся територія Південної України була поділена на 3 губ.: Катеринославську губ., Миколаївську губ. (з 1803 р. – Херсонська губ.) і Таврійську губ.

ОЛЬВІЯ (грец. Ὀλβια – щаслива) – одне з найвідоміших давньогрецьких міст на території сучасної України. Розташовувалася на правому березі Бузького лиману в місці його злиття з Дніпровським. Заснована в 2-й чверті VI ст. до н. е. вихідцями з Мілета. Її появі передувало поселення на Березані. Ольвія проіснувала до 70-х рр. IV ст.

ОЧАКІВ – місто Миколаївської області, райцентр. Розташований на правому березі Дніпровсько-Бузького лиману. Морський порт. Населення – 14,5 тис. осіб на 2016 р.

Упродовж 2-ї половини XIII і XIV ст. територія майбутнього міста належала Золотій Орді. Згодом землі між Дніпром і Дністром перейшли у володіння Великого князівства литовського. Уперше 1431 р. місто згадується під назвою Дашів (литовська фортеця). Згодом, у 1492 р. кримський хан Менглі-Герей I на місці Дашева (який на той час припинив існування) заснував фортецю Джан-керман («Нова фортеця»), яка мала стати опорним пунктом для походів проти Великого князівства Литовського.

1920–1921 рр. Очаків входив до складу Одеської губ., із березня 1921 – Миколаївський повіт Миколаївської губ., із 1923 р. – райцентр Миколаївської округи, із 1932 р. – Одеської області, із 1937 – Миколаївської обл.

Під час Другої світової війни 21 серп. 1941 р. Очаків був окупований румунськими військами і увійшов до Трансністрії. 31 берез. 1944 р. Очаків визволили війська Третього Українського фронту. У повоєнний час Очаків став курортом.

ОЧАКІВСЬКИЙ ЕЯЛЕТ (вілаєт, пашалик), ейялет Озу – військово-адміністративна одиниця, провінція Османської (Турецької) імперії. розташовувалася на південноукраїнських землях між р. Дністром, Дніпром, Колимою, Ягорликом і північним чорноморським узбережжям в XVI ст. – 1774 р.

Очаківський ейялет як окрема адміністративна одиниця припинив своє існування після російсько-турецької війни 1768–1774 рр. в

результаті якої значна частина його території (землі між Дніпром і Південним Бугом) відійшла до Російської імперії.

ПЕРВОМАЙСЬКА ОКРУГА – адміністративно-територіальна одиниця в складі УСРР. Утворена 7 берез. 1923 р. в складі Одеської губ. Окружний центр – м. Первомайськ. Налічувала 13 районів. За даними на 1 жовт. 1925 р., складалася з 15-ти р-нів та 270 сільрад, населення 634 тис. осіб. Національний склад населення за переписом 1926: українців – 86,8, росіян – 2,5, євреїв – 6,1%. Упродовж 1924–1930 рр. межі і склад округи не раз змінювалися. Ліквідована 2 верес. 1930 р.

ПІВНІЧНЕ ПРИЧОРНОМОР'Я – історико-географічний регіон на півдні України. Заселення території відноситься ще до епохи середнього палеоліту. Першими мешканцями краю, відомими з писемних джерел, були кіммерійці (кінець II – початок I тис. до н. е.), а згодом – скіфи (IX–III ст. до н. е.) та сармати (III ст. до н. е. – IV ст. н. е.). У результаті давньогрецької колонізації (IV – V ст. до н. е.) виникають античні міста держави. У кінці IV ст. територія Північного Причорномор'я зазнала руйнівного нашествия гунів. У VII–IX ст. – на землях Північного Причорномор'я триває розселення слов'янських племен. З середини XIII ст. Північного Причорномор'я у складі Золотої Орди, а з 30-х років XV ст. – його правонаступника – Кримського ханства. З кінця XIV до кінця XV ст. західна частина регіону перебувала у складі Великого князівства Литовського. З утворенням Запорозької Січі Північного Причорномор'я стає ареною боротьби козацтва проти турецько-татарських набігів на українські землі. Протягом XVII – середини XVIII ст. відбувалася колонізація краю українськими селянами й козаками. У середині XVIII ст. починається входження Північного Причорномор'я до складу Росії, де воно отримує офіційну назву Новоросії. Після виходу цього терміна з ужитку стає південною частиною України.

ПОЛІС (грец. *πόλις*, *πολιτεία* – місто-держава), а також особливий тип соціально-економічного й політичного устрою, що склався в Стародавній Греції. Поліс становив об'єднання приватних землевласників і громадян, які займалися різноманітними промислами і ремеслами і як повноправні його члени мали право на власність.

СОБОР СВЯТОГО ГРИГОРІЯ ВЕЛИКОЇ ВІРМЕНІЇ, розм. АДМІРАЛТЕЙСЬКИЙ СОБОР (1789–1936) – православний храм на території міста Миколаєва в XVIII–XX ст. Церкву було закладено за наказом засновника Миколаєва князя Таврійського Г. О. Потьомкіна в 1789 р. на лівому березі р. Інгул. 30 жовтня 1794 р. відбулось освячення церкви в ім'я Святого Мученика Григорія Великої Вірменії (ім'я святого носив князь Г. Потьомкін). Собор перейшов у відання військового та морського духовенства. 1 січ. 1798 р. за наказом Павла I Миколаївська Соборна церква була перейменована в Миколаївський Адміралтейський собор.

У 1922 р. храм було передано Українській громаді. Аж до 1929 р. в ньому діяв Український кафедральний собор. Згодом будівля Адміралтейського собору була передана Республіканській інспекції з охорони пам'яток культури для використання як музеї. За часів правління Й.Сталіна собор був висаджений в повітря динамітом у 1936 р.

СВЯТО-МИКОЛАЇВСЬКА ЦЕРКВА 58-ГО ПІХОТНОГО ПРАЗЬКОГО ПОЛКУ була закладена в Миколаєві в 90-х роках XIX ст. на Адміральській площі (згодом – площа Комунарів, нині – Адміралтейська площа) у районі вулиць Аптекарьської (нині – вул. 68 Десанників) і 5-ї Слобідської. 21 грудня 1899 р. відбулося освячення церкви в ім'я Святого Миколая, архієпископа Мірлікійського.

Храм був зведений за ініціативою військових 58-го піхотного Празького полку, що дислокувався в Миколаєві з 1870 по 1914 рр. Полк сформований у 1831 р. з частин Литовського і Ризького полків у передмісті Варшави – Празі, звідси й назва полку. Полк брав участь у війні з кавказькими горцями (1840–1846 рр.), у Кримській війні (1853–1856 рр.), російсько-турецькій (1877–1878 рр.), російсько-японській (1904–1905 рр.) і Першій світовій війнах.

У 30-ті роки XX ст. церква використовувалася як зерносховище, а богослужіння проходили в молитовному будинку. У 1935 р. за поданою інспектором релігійних культів доповіддю церква була закрита і знесена.

У листоп. 2004 р. під час будівельних робіт у дворі Миколаївського гуманітарного університету імені Петра Могили на вулиці 68-ми Десанників, 10 була виявлена кладка фундаменту колишньої церкви 58-го піхотного Празького полку. Нині на фасаді 1-го корпусу Чорноморського національного університету імені Петра Могили встановлена анотаційна дошка про те, що на цьому місці з 1898 по

1935 рр. знаходилася Свято-Миколаївська церква 58-го піхотного Празького полку, що була впливовим духовним і просвітницьким осередком м. Миколаєва.

СВЯТО-МИКОЛАЇВСЬКА ЦЕРКВА (ОЧАКІВ) – єдина будівля у місті, яка вціліла під час російсько-турецької війни у 1788 р. Тоді Очаків мав назву Ачи-Кале, а собор був турецькою мечеттю. Точна дата будівництва мечеті невідома. Ймовірно, що це кінець XV – початок XVI ст. У 1788 р., коли Очаків був епіцентром російсько-турецької війни, фортецю було зруйновано, а мечеть – серйозно пошкоджено. У 1794 р. над мечеттю побудували дерев'яний купол. Відтоді будівля належала православній церкві. Поступово були прибудовані вівтар, притвор та дзвіниця. З 1842 р. церква іменувалася військовим собором. На початку XX ст. тут відкрили церковно-парафіальну школу для дітей із бідних сімей.

За радянських часів, у берез. 1930 р., за рішенням райвиконкому, церкву закрили та перетворили на Будинок піонерів. При цьому були вилучені всі цінності та навіть церковні дзвони. З 1960 р. у соборі розміщувався красназавчий музей, згодом – Очаківський військово-історичний музей ім. А. В. Суворова.

Лише у 2000 р. церкву повернули прихожанам, і тут відновилися богослужіння. На території собору похований Руфім Судковський – художник-мариніст, уродженець Очакова. Батько Руфима, Гавриїл Судковський, та дід, Діонісій Судковський, були протоієреями собору. Картини Руфіма Судковського можна побачити у місцевому музеї.

ХАНСЬКА УКРАЇНА (також Ганьщина), Єдисан (тур. Yedisan) у XVI–XVIII ст. – регіон у Південній Україні, в північно-західній частині Північного Причорномор'я. Розташовувався між гирлами Дністра, Південного Бугу і Дніпра, на західному краю Українського степу. Займав південні терени сучасних Одеської, Херсонської та Миколаївської обл. України. На південному заході межував із Буджаком, на півночі – з Поділлям, на північному сході – з Надніпрянщиною і Запорожжям, на сході і південному сході – з Кримом; на півдні омивався водами Чорного моря. Географічно був частиною Дикого поля, що простягалося на північ від узбережжя Чорного моря, між річками Дніпром і Дністром, на схід від Буджака й Молдови, на південь від Поділля й Запорожжя, на захід від Тавриди. Входив до складу провінції Сілістра Османської імперії. На початку

XX ст. територію було розділено між Україною та Молдовою. Міста – Хаджибей (раніше – Коцюбіїв), Аче-Кале (пізніше – Очаків). Значну частину населення становили кочові ногайці, або малі татари. Ханська Україна за Кючук-Кайнарджийським договором 1774 р. залишається у складі Османської імперії. Остаточо територія Ханської України була приєднана до Російської імперії за умовами Ясського мирного договору, укладеного 29 грудня 1791 р., після завершення Російсько-турецької війни 1787–1791 рр.

ХАНСЬКІ СЛОБОДИ – назва ряду населених пунктів, створювати у другій половині XVIII ст. на території між ріками Південним Бугом і Дністром, що входили в цей час до складу Очаківського єялета Турецької імперії.

У ханських слободах селилися селяни-втікачі, козаки та інші переселенці «різного звання». У слободах мешкали представники різних етносів – українці, молдавани, євреї, росіяни, вірмени, татари. Жителі слобод займалися землеробством, скотарством, рибальством, ремеслом і торгівлею. Турецький уряд сприяв заселенню цього регіону.

У межах сучасної Миколаївської обл. засновані ханські слободи Голта та Криве Озеро (обидві в 1762 р).

Ханські слободи ліквідовані в ході російсько-турецької війни 1787–1791 рр. Ці землі відійшли до складу Російської імперії, слободи отримали статус селищ Російської імперії.

«ШТАЛАГ-364» (СЕЛ. ТЕМВОД) – табір для військовополонених. Знаходився на правому березі р. Інгул в сел. Темвод. Існував з квітня 1942 р. по листопад 1943 р. «Шталаг-364» був в числі найбільших регіональних таборів на Півдні України. Мав філії в Первомайську, Вознесенську, Новій Одесі, Себині, на суднобудівних заводах ім. Андре Марті, 61 Комунара, потім – у Херсоні та Одесі, а з 1944 р. – в м. Рені Одеської обл. Комплекс споруд табору складався з 26-ти двоповерхових бараків з розрахунку на 70 тис. полонених, яких після певної фільтрації, поділяли на чотири умовні зони за національним принципом. Більшість становили росіяни і українці, частково – представники інших республік. За роки фашистської окупації в таборі загинули бл. 70 тис. осіб.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ЗІ ЗМІСТОВНОГО МОДУЛЯ «ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО»*

Базова

1. Бабійчук Г. В., Шкварець В. П. Історичне краєзнавство Миколаївщини наприкінці XVIII – на початку XXI століття : монографія. Миколаїв : Іліон, 2013. 364 с.
2. Бондаренко Г. В. Спеціальні історичні дисципліни : навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 424 с.
3. *Бажан О. Г. Краєзнавча енциклопедія України (до 50-річчя ухвалення постанови ЦК КПУ «Про видання «Історії міст і сіл Української РСР». Краєзнавство. 2012. № 3. С. 26–31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kraeznavstvo_2012_3_4. (дата звернення: 16.03.2021).*
4. *Бондаренко Г. Теоретичні та методологічні проблеми історичного краєзнавства. Краєзнавство. 2011. № 3. С. 23–29.*
5. *Гаврилова І. В. З історії краєзнавства Миколаївщини (1944–1960). Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження : VI Миколаївська обласна краєзнавча конференція. Миколаїв : Можливості Кіммерії, 2006. С. 38–40.*
6. Історична хронологія. Календарні системи світу: навч. посіб. із спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін (для студентів-істориків соціально-гуманітарного факультету КМПУ ім. Б. Д. Грінченка) / авт.-уклад. О. О. Тарасенко. Київ : КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2004. 72 с.
7. Історичне краєзнавство. Напрями та методи історико-краєзнавчих досліджень : курс лекцій / В. Є. Голубко та ін. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. Ч. II. 304 с.
8. Історичне краєзнавство : навч. посіб. / В. Голубко, С. Качараба, А. Середяк. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. Ч. I. 130 с.
9. *Котляр Ю. В. Історична географія. Спецкурс з історії : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 216 с.*

* **Примітка** : Праці, виділені курсивом, є в науковій бібліотеці ЧНУ ім. Петра Могили.

Методичні рекомендації зі «Спецкурсу з краєзнавства»
для здобувачів освіти за освітньою програмою «Історія та археологія»
спеціальності 032 «Історія та археологія»

10. Кремень В. Вітчизняне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасної освітньої парадигми. *Краєзнавство*. 2011. № 3. С.10–15.

11. Міронова І. С. *Історичне джерелознавство та українська археографія : спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 208 с.*

12. Смолій В. А., Реєнт О. П. Улюбленець долі (до 100-річчя від дня народження академіка НАН України, Героя України П. Т. Тронька). *Український історичний журнал*. 2015. № 4. С. 161–172. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/109625/11-Smolii.pdf?sequence=1>. (дата звернення: 09.03.2021).

13. Шевченко Н. В., Тригуб П. М. *Стан та перспективи розвитку наукової школи з історичного краєзнавства на Миколаївщині. Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер. : Історичні науки. 2008. Т. 96. Вип. 83. С. 225–231. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdii_2008_96_83_49. (дата звернення: 16.03.2021).*

14. Шкварець В., Гузенко Ю. Хронологія як допоміжна історична дисципліна в історико-краєзнавчих дослідженнях. *Питання історії України*. 2010. Т. 13. С. 185–188. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piu_2010_13_35. (дата звернення: 09.03.2021).

Допоміжна

15. Верменич Я. В. *Мікроісторія як проблемне поле соціо-гуманітарних досліджень. Український історичний журнал. 2010. № 4. С.1 56–169. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2010_4_156 (дата звернення: 16.03.2021).*

16. Войцехівська І. Джерела історичної метрології: аналіз первісників та зіставлення даних. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. 2004. 11. С. 188–202. URL: http://resource.history.org.ua/publ/sid_2004_11_1_188 (дата звернення: 08.03.2021).

17. Гаврилова І. В., Гаврилов І. В. *Сторінки краєзнавства Миколаївщини у 1918 – 1930-х рр. Наукові праці. Миколаїв : Видав. від-л МФ НаУКМА, 2002. Вип. 2: Історичні науки. С. 104–108.*

18. Гиляка С. А. *Розвиток бібліотечного краєзнавства на Миколаївщині. Наукові праці : збірник. Миколаїв : Видав. від-л МФ НаУКМА, 2000. Т. 5: Історичні науки. С. 110–113.*

19. Гиляка С. А. *Розвиток бібліотечного краєзнавства на Миколаївщині у 20–30 роки ХХ ст. Наукові праці : збірник. Миколаїв : Видав. від-л МФ НаУКМА, 2001. Т. 10: Історичні науки. С. 86–89.*

20. Денисенко Г., Денисенко О. *Культурна спадщина України у формуванні історичної пам'яті народу. Краєзнавство. 2014. № 1. С. 139–150. URL: http://resource.history.org.ua/publ/kraj_2014_1_139 (дата звернення: 16.03.2021).*

21. Джерелознавство історії України: довідник / ред. кол.: Г. В. Боряк та ін. Київський університет ім. Т. Шевченка, Кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки ; НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ : 1998. 212 с. (Проблеми едиційної та камеральної археографії: історія, теорія, методика. Спец. вип.).

22. *Дослідники історії Південної України: біобібліографічний довідник / упоряд. І. Лиман. НАН України. Ін-т української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського ; Бердянський державний педагогічний університет, Науково-дослідний інститут Історичної урбаністики. Київ, 2013. Т. 1. 382 с.*

23. Калакура Я. Структура спеціальних історичних дисциплін як підсистеми історичної науки. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. 2004. № 11. С. 37. URL: http://resource.history.org.ua/publ/sid_2004_11_1_37. (дата звернення: 15.03.2021).

24. Котляр Ю. *Регіон «Південна Україна» : назва та територія. Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження : XI Миколаїв. обл. краєзнав. конф. (11; Миколаїв; 2019) XI Миколаївська обласна краєзнавча конференція, 24–25 жовт. 2019 р. : зб. наук. матеріалів / М. Ф. Димитров, В. А. Михайлов, В. В. Чернявський, В. В. Животовська. Миколаїв : Іліон, 2019. С. 33–35.*

25. Ласінська М., Тригуб О. *Доля миколаївського краєзнавця (Микола Дмитрович Лагута). Краєзнавство. 2011. № 3. С.105–110.*

26. Морозова О. Проблема хронологии в исторических исследованиях на примере украинской национально-демократической революции. Cercetarea istoriei și patrimoniului cultural local în contextul dezvoltării durabile a societății. In *honorem Nicolae Chicuș / Universitatea Pedagogică de Stat "Ion Creangă" din Chișinău; coordonatori: Larisa Noroc, Valentina Ursu. – Chișinău: S. n., 2021 (CEP UPS). 402 p. S. 80–88.*

27. Пастушенко Т. *Метод усної історії та усноісторичні дослідження в Україні. Історія України. 2010. № 17–18 (657–658).*

Методичні рекомендації зі «Спецкурсу з краєзнавства»
для здобувачів освіти за освітньою програмою «Історія та археологія»
спеціальності 032 «Історія та археологія»

С. 10–15. URL: https://klio-mukolaiv.at.ua/prochutatu/usna_istorija.pdf. (дата звернення: 01.03.2021).

28. Спеціальні історичні дисципліни: довідник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н. Войцехівська та ін. Київ : Либідь, 2008. 520 с.

29. Черняхівська О. Історик і шевченкознавець М. Ткаченко: призабутий ініціатор проекту багатомної «Історії міст і сіл Української РСР». Український історичний журнал. 2018. № 3. С. 154–175. URL: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2018_3_11. (дата звернення: 16.03.2021).

Електронні ресурси

30. Сайт Інституту історії НАН України : [вебсайт]. Електронні дані. URL : <http://history.org.ua/uk>. (дата звернення: 18.02.2021).

31. Сайт Науково-дослідного інституту українознавства: [вебсайт]. Електронні дані. URL : <http://ndiu.org.ua/>. (дата звернення: 18.02.2021).

32. Сайт Національної спілки краєзнавців України: [вебсайт]. Електронні дані. URL: http://nsku.org.ua/?page_id=5606. (дата звернення: 18.02.2021).

33. Сайт журналу «Краєзнавство»: [вебсайт]. Електронні дані. http://nsku.org.ua/?page_id=5603. (дата звернення: 18.02.2021).

ЗІ ЗМІСТОВНОГО МОДУЛЯ «ІСТОРІЯ МИКОЛАЇВЩИНИ»

Базова

34. Авраменко О. І., Шкварець В. П. Про монографічні, дисертаційні дослідження та навчальні посібники з Аркасіани. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер.: Історичні науки. 2014. Вип. 3.37. С. 174–176. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdu_2014_3. (дата звернення: 09.03.2021).

35. Бабійчук Г. В., Шкварець В. П. Історичне краєзнавство Миколаївщини наприкінці XVIII – на початку XXI століття : монографія. Миколаїв : Гліон, 2013. 364 с.

36. Голодомор. Документальні свідчення трагедії на Миколаївщині : навч. посіб. / В. М. Вашкевич та ін. Київ. – Миколаїв : Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2008.

37. Горбенко К. В. Основні результати п'ятнадцятирічних археологічних досліджень степового городища доби фінальної бронзи Дикий Сад. Наукові праці : науково-методичний журнал. Сер.: Історичні науки. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. Т. 52. Вип. 39. С. 87–92.

38. Горбуров К. Чорна таємниця сталінського режиму : «Третій радянський голод» в Україні. День: щоден. укр. газета. 2016. (№ 39–40). 4–5 берез. С. 14. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/chorna-tayemnytsya-stalinskogo-rezhymu>. (дата звернення: 09.03.2021).

39. Державотворці Миколаївщини. Від Григорія Потьомкіна до Миколи Круглова / уклад.: Л. Л. Левченко, О. В. Серединський, Н. А. Колесник. Миколаїв : Видавець Шамрай П. М., 2010. 64 с.

40. З історії благоустрою та озеленення міста Миколаєва. Кінець XVIII–XIX ст. : збірник / ЦБС для дорослих м. Миколаєва ; Міськ. центр екол. інформації та культури б-ки-філіалу № 2 ; уклад. І. Б. Чернова. Миколаїв : Видав. Торубара В. В., 2016. 165 с.

41. Історія рідного краю. Миколаївщина : навч. посіб. / Миколаїв. обл. держ. адмін., Миколаїв. обл. рада нар. депутатів; Навч.-наук. ін-т історії, політології та права, МНУ ім. В. О. Сухомлинського; авт. кол. М. М. Шитюк [та ін.]. Миколаїв : Іліон, 2015. 628 с.

42. Історія Степового Побужжя: від найдавніших часів до кінця XVIII століття: навч. посіб. / Г. І. Михайлович [та ін.]. Миколаїв : Вид-во Ірини Гудим, 2019. 248 с.

43. Ковальова О. Ф., Шарафанов, О. М., Добровольський О. А. Миколаївщина козацька. Миколаїв : Іліон, 2017. 447 с.

44. Ковальова С. Г., Ковальова О. Ф. Полковники Бугогардівської паланки. Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер.: Історичні науки. 2008. Т. 96, Вип. 83. С. 169–172. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdui_2008_96_83_37. (дата звернення: 16.03.2021).

45. Котляр Ю. В. Селянство Півдня України: доба нової економічної політики (1921– 1929 рр.) : монографія / Одеський нац. ун-т ім. І.І.Мечникова. Одеса : ТОВ ВіД, 2004. 354 с.

46. Котляр Ю., Левченко Л. Регіональний зріз Української революції 1917–1921 рр.: Миколаївщина. Український історичний журнал. 2019. № 5. С. 122–146. URL: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2019_5_9. (дата звернення: 09.03.2021).

47. Котляр Ю. В., Морозова О. С. Голодомор 1932–1933 рр. на Миколаївщині: пошуки і обробка документальних матеріалів. Методичні рекомендації для слухачів секцій «Історія України» та «Історичне краєзнавство». Миколаїв : МОЦТЕКУМ, 2008. 108 с.

48. Левченко Л., Серединський О. Миколаївщина: До 75-річчя з дня утворення області. Автограф. Век ХХІ. Николаев : АРТ-Пресс, 2012. № 02 (28, червень). С. 76–79.

49. Миколаївщина у вирі революційних подій. Травень 1918 р. – квітень 1919 р.: документи та матеріали / упор. В. В. Щукін ; ред. Ю. В. Котляр та ін.; Ін-т української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського, НАН України, Державний архів Миколаївської області. Миколаїв : Іліон, 2020. 704 с. (Миколаївщина. 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років) (Південна бібліотека).

50. Миколаївщина у вирі революційних подій: березень 1917 р. – квітень 1918 р. : док. та матеріали / упоряд.: Л. Л. Левченко ; редкол.: Ю. В. Котляр та ін.; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Держ. архів Миколаїв. обл. Миколаїв : Іліон, 2019. 743 с.: (Миколаївщина. 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років) (Південна бібліотека).

51. Миколаївщина: нариси історії революції 1917–1921 років / Л. Л. Левченко та ін. Миколаїв : Іліон, 2017. 279 с.: (Миколаївщина. 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років) (Південна бібліотека).

52. Міронова І. С. Розвиток поштового зв'язку Миколаївщини в кінці ХVІІІ–ХІХ століття. Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження : VI Миколаївська обласна краєзнавча конференція. Миколаїв : Можливості Кіммерії, 2006. С. 115–117.

53. Морозова О. С. Василь Андрійович Страдомський (1831–1902): лікар, колекціонер, громадський діяч. *Краєзнавство. Науковий журнал*. Київ, 2018. № 1. С. 90–101.

54. Морозова О. С. З історії діяльності Науково-дослідного інституту полоністики у Николаєві. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів* (Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України). 2014. Т. 29. С. 432–439.

55. Морозова О. С. Місце і роль М.М. Аркаса у відродженні національної школи. *Наукові праці : науково-методичний журнал*.

Сер.: Історичні науки. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2002. Т. 17. Вип. 4. С. 104–108.

56. Морозова О. С. Польський рід Страдомських в Миколаєві: джерела до вивчення. Історія. Етнографія. Культура. *Нові дослідження* : збірник наукових матеріалів Х Миколаївської обласної краєзнавчої конференції / Миколаївська обласна краєзнавча конференція (X ; 20–21 жовтня 2016 р.) ; ред. М. Ф. Димиторов та ін. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 7–10.

57. Морозова О. С. Роль Науково-дослідного інституту полоністики ЧНУ ім. Петра Могили в розвитку українсько-польського діалогу. "Educația în spiritul valorilor naționale și universale din perspectiva dialogului pedagogic", simpozion științific internațional (2; 2020; Chișinău). Educația în spiritul valorilor naționale și universale din perspectiva dialogului pedagogic : Simpozion științific internațional, Ediția a 2-a, 27-28 martie, Chișinău / coordonatori și editori: Larisa Noroc, Valentina Ursu. Chișinău : UPS "Ion Creangă" din Chișinău, 2020 (Tipogr. "Garomont Studio"). 530 p. С. 274–280.

58. Морозова О. С. Становлення україномовної школи на Миколаївщині. *Наукові праці : науково-методичний журнал. Т. 76. Вип. 63. Історичні науки. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. С. 158–160.*

59. Морозова О. С. Чорноморський державний університет імені Петра Могили: польський напрямок наукових відносин. *Наукові праці : Науково-методичний журнал. Т. 198. Вип. 186. Історичні науки. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2012. С. 88–90.*

60. Морозова О. С., Гайдай О. М. Славетний миколаївець – Василь Андрійович Страдомський (1831–1902). *Минуле і сучасність: Таврія. Херсонщина. Каховка. Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції. 14–15 вересня 2018 р. Каховка-Херсон : Гілея, 2018. – С. 182–185.*

61. Морозова О. С., Сябро І. Г. Знищення єврейського населення під час окупації Миколаївщини (1941–1944). *Історичні мідраші Північного Причорномор'я / гол. ред. О. О. Господаренко. Вип. VIII. Том I. Миколаїв : Типографія Шамрай, 2019. С. 51–61.*

62. Павленко Ю. О. Суспільно-політичне життя на Миколаївщині «застійної» доби (1965–1984 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2016. Вип. 45. С. 228–232.*

63. Пархоменко В. 456-а піша Херсонська ополченська дружина в Миколаєві в роки Першої світової війни. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського. Історичні науки.* 2018. № 46. С. 141–143.

64. Пархоменко В. Антинемецкая кампания на Николаевщине в годы Первой мировой войны. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського.* 2011.

65. Пархоменко В. Березневе повстання 1918 р. у Миколаєві у спогадах сучасників. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки.* 2018. № 1. С. 140–143.

66. Пархоменко В. Військові формування Центральної Ради та Гетьманату у Миколаєві (1917–1918 рр.). *Воєнна історія.* 2004. № 1–3 (13–15). С. 18–27.

67. Пархоменко В. Громадське життя Миколаєва в роки Першої світової війни (1914-1918 рр.). *Наукові праці. Науково-методичний журнал.* 2004. Т. 32. Вип. 19. *Історичні науки.* С. 105–110.

68. Пархоменко В. З історії пожежної охорони Миколаєва у XIX – першій половині XX століття. *Наукові праці.* 2004. Т. 37. Вип. 24. *Історичні науки. Миколаїв : Вид-во МФ НаУКМА.* С. 123–125.

69. Пархоменко В. З історії протипожежної служби Миколаєва (1920-ті рр.). *Краєзнавство. Науковий журнал.* № 1 (102). С. 29–33.

70. Пархоменко В. Миколаїв революційний: березень 1917-го року. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Історичні науки.* № 44. С. 163–166.

71. Пархоменко В. Миколаївське товариство допомоги родинам запасних в роки Першої світової війни. *Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського.* Вип. 3. С. 278–283.

72. Пархоменко В. Надання допомоги біженцям у Миколаєві в роки Першої світової війни. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки.* № 38. С. 171–174.

73. Пархоменко В. Общественно-политическая жизнь в Николаеве в 1917 г. *Исторический вестник.* Т. 21. № 168. С. 118–131.

74. Пархоменко В. Отаман М. Григор'єв на Миколаївщині у 1918–1919 роках. *Краєзнавчий альманах.* 2001. Вип. 1. С. 32–35.

75. Пархоменко В. Повседневная жизнь в Николаеве в 1916 году. *Исторический вестник*. 2016. Т. 18. С. 118–133.

76. Пархоменко В. Селянсько-повстанський рух на Миколаївщині в добу Гетьманату у 1918 році. *Селянство Півдня України: історія і сучасність. Збірник доповідей Всеукраїнської наукової конференції*. 2003. С. 113–118.

77. Пархоменко В. Суспільно-політичне життя Миколаєва: рік 1916-й. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки*. 2016. № 2. С. 158–164. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdu_2016_2_28.

78. Пархоменко В. Українізація гарнізону Миколаєва у 1917 р. *Аркасівські читання. Матеріали 7-ї міжнародної науково-практичної конференції*. 2017. С. 129–130.

79. Погорелов А. Колекція повоєнних спогадів остарбайтерів з Миколаївщини: від інформативного потенціалу до мікроісторії. *Емінак*. 2019. № 3. С. 143–170. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:RkjnLScLez0J:https://eminak.net.ua/index.php/emina k/article/download/319/166/+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> (дата звернення: 09.03.2021).

80. *Требух О. О. З історії трипільської культури на Миколаївщині. Гілея: наук. вісн. 2005. № 2 (трав.-черв.). С. 52–58.*

81. Шкварець В. П. Повоєнна та сучасна Миколаївщина : монографія. Істор.-краєзн. дослідж. Миколаїв : Вид-во «Шамрай», 2008. 300 с.

82. Шкварець В. П., Мельник М. Ф. Миколаївщина : погляд крізь століття: нарис історії. Миколаїв, 1994. 388 с.

83. Шпак Д. О. Опозиційний рух на Півдні України у другій половині 1950-х – середині 1980-х років ХХ століття. Миколаїв : Видавель Шамрай П. М., 2016. 172 с.

Допоміжна

84. Авраменко О. І., Шкварець В. П. Історики Миколаївщини минулого : монографія. Миколаїв : Іліон, 2014. 358 с.

85. Березницький М. О. Миколаївщина: історія, факти, люди : короткий енцикл. слов.-довід. Одеса : Прес-кур'єр, 2012. 307 с.

86. Березовська Т. В. Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Одеський національний ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2004. 20 с.

87. Білик Б. І., Гриненко Т. В. Баштанському роду нема переводу. Миколаїв : Вид. Лев Траспов, 2014. Кн. 2. 336 с.

88. За гранью человечности. Судьбы оstarбайтеров в дневниках и воспоминаниях / сост. В. В. Чернявский, В. В. Животовская. Николаев : Илион, 2017. 221 с.

89. Золоті зірки Миколаївщини : енцикл. вид. / М-во освіти і науки Укр. ; Миколаїв. обл. держ. адмін. ; МДГУ ім. Петра Могили ; Миколаїв. центр політ. дослідж. ; за заг. ред. О. М. Гаркуші. 2-е вид., допов. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. 416 с.

90. Клименко Л. П., Багмет М. О. Науково-освітнянські традиції Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Історичний архів. 2008. Вип. 2. С.173–177. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lans_2008_2_25. (дата звернення: 15.03.2021).

91. Котляр Ю. В. Повстанський рух селян Півдня України. Висунська і Баштанська республіки. (1919–1920 рр.). Миколаїв : ПП «Спрінт-прінт», 2000. 118 с.

92. Кухар-Онишко Н. О., Гриневиц О. В., Гаркуша Н. М. Історія Миколаєва : підруч. для 5 кл. загальноосвіт. шк. / ред. В. А. Карнаух. Миколаїв : Можливості Кіммерії, 2000. 100 с.

93. Левченко Л. Л. Адміністративно-територіальний устрій та управління у Миколаївському військовому губернаторстві у XIX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Вип. VII. Запоріжжя : РА «Тандем-У», 1999. С. 132–139.

94. Левченко Л. Л. Б. О. Глазенап і реформа міського управління у Миколаєві. Національний університет «Києво-Могилянська Академія». Миколаївська філія. Наукові праці. Т. 1. Миколаїв, 1998. С. 39–43.

95. Левченко Л. Л. Взаємовідносини військових губернаторів з місцевим самоврядуванням Миколаєва у XIX ст. Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. III Миколаївська обласна краєзнавча конференція. Миколаїв : Атол, 2000. С. 100–109.

96. Левченко Л. Л. Вплив Кримської війни (1853–1856 рр.) на розвиток Миколаївсько-Севастопольського військового губернаторства. Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. IV Миколаївська обласна краєзнавча конференція. Миколаїв : Атол, 2002. С. 72–80.

97. Левченко Л. Л. Діяльність військового губернатора Миколаєва Б. О. Глазенапа на користь відкриття Миколаївського порту для пожвавлення економіки і торгівлі. *Південна Україна: проблеми історичних досліджень. Збірник наукових праць*. Ч. 2. Миколаїв, 1998. С. 6–13.

98. Левченко Л. Л. Євреї на терені Миколаївського військового губернаторства у XIX ст. *Запорожские еврейские чтения*. Вып. 3. Запорожье: «ДИВО», 1999. С. 17–23.

99. Левченко Л. Л. Зростання кількості населення Миколаївського військового губернаторства (1805–1900 рр.). *Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку. Наукові доповіді Міжнародної науково-методичної конференції*. Ч. 1. Херсон, 1997. С. 186–189.

100. Левченко Л. Л. Історія заснування Миколаївського військового губернаторства. *Наукові праці*. Національний університет «Києво-Могилянська Академія». Миколаївська філія. Т. 2. Миколаїв, 1999. С. 19–24.

101. *Левченко Л.Л. Історія Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства (1805–1900) : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. 300 с.*

102. Левченко Л. Л. Межування земель в Миколаївсько-Севастопольському військовому губернаторстві в першій чверті XIX ст. Український селянин. Праці науково-дослідного інституту селянства. Черкаси, 2001. Вип. 3. Матеріали III Всеукраїнського симпозіуму з проблем аграрної історії. С. 121–125.

103. Левченко Л. Л. Миколаївський військовий губернатор І. І. де Траверсе. Український історичний журнал. Київ : Наукова думка, 2000. № 6. С. 94–102.

104. *Левченко Л. Л. Миколаївський військовий губернатор Микола Васильович Копитов. Наукові праці. Національний університет «Києво-Могилянська Академія». Миколаївська філія. Т. IV: Збірник наукових праць до щорічної науково-методичної конференції «Могилянські читання 99». Миколаїв : Видавничий відділ МФ НаУКМА, 1999. С. 16–18.*

105. Левченко Л. Л. Организация административно-управленческого и полицейского аппарата в Николаевском и Севастопольском военном губернаторстве. Великий історик, державний діяч, патріот України. Тези і матеріали доповідей II Миколаївської обласної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю з дня народження М. С. Грушевського. Миколаїв, 1996. С. 61–71.

106. Левченко Л. Л. Політика Миколаївських і Севастопольських військових губернаторів щодо єврейського питання. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Вип. XII. Запоріжжя, 2000. С. 5–13.

Методичні рекомендації зі «Спецкурсу з краєзнавства»
для здобувачів освіти за освітньою програмою «Історія та археологія»
спеціальності 032 «Історія та археологія»

107. Левченко Л. Л. Статистичний аналіз національного складу населення Миколаївського військового губернаторства у ХІХ столітті (за матеріалами офіційної статистики). Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили. Наукові праці : Науково-методичний журнал. Вип. 4. Історичні науки. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2002. С. 37–42.

108. Левченко Л. Л. Судьба євреїв в Николаевско-Севастопольском военном губернаторстве. *Материалы 8-ой ежегодной Международной междисциплинарной конференции по юдаике.* Москва, 2001. С. 39–54.

109. Левченко Л. Судьба євреїв в Николаевско-Севастопольском военном губернаторстве в ХІХ в. *Сборник документов и материалов «Еврейское население на Николаевщине».* Государственный архив Николаевской области. Том 1. Николаев : Атолл, 2004. С. 12–22.

110. Марцінковський І. Театр Я. Шеффера. Шевченківський енциклопедичний словник Миколаївщини : 200-літтю від дня народження Тараса Шевченка присвячується / ред. І. Б. Марцінковський [та ін.]. Миколаїв : НУК, 2014. С. 467–468.

111. Марцінковський І. «Просвіта». Шевченківський енциклопедичний словник Миколаївщини: 200-літтю від дня народження Тараса Шевченка присвячується / ред. І. Б. Марцінковський та ін. Миколаїв : НУК, 2014. С. 393–399.

112. *Миколаївщина багатонаціональна: з історії етнічних спільнот регіону / Миколаїв. облдержадмін. ; Миколаїв. обл. рада ; Упр. у справах преси та інф-ції, відділ у справах національностей Миколаїв. облдержадмін. ; Рада нац. т-в Миколаїв. обл. ; за ред. Л. С.-М. Каймаразової. 3-є вид. Миколаїв : Вид-ць Прокопчук Т. Ю., 2012. 736 с.*

113. *Миколаївщина багатонаціональна: з історії етнічних спільнот регіону / Л. Каймазарова, І. Гармашов, О. Гриневич, А. Шилів. Миколаїв : Атол, 2005. 329 с.*

114. Михайлуца М. Петро Микитович Тригуб – краєзнавець з Миколаївської «Могиланки». *Краєзнавство.* 2017. № 1–2. С.284–288.

115. Мицик С. В. Джерела дослідження святкової культури Миколаївщини кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Культура народів Причорномор'я.* 2013. № 257. С. 76–79. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/92654/17-Mitsuk.pdf?sequence=1>. (дата звернення: 09.03.2021).

116. Николаев в Восточной (Крымской) войне 1853–1856 гг.: неизвестные архивные документы = Nikolaev during the Eastern (Crimean) War 1853–1856 : unknown archival documents / Е. Г. Горбуров, Л. Л. Левченко, Е. В. Беляева. Николаев : Илион, 2020. 440 с.

117. *Нефьодов Д. В. Рух Опору в Південній Україні (1941–1944 рр.) у дослідженнях миколаївських істориків. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Історія. 2012. Т. 198. Вип. 186. С. 77–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdii_2012_198_186_16. (дата звернення: 16.03.2021).*

118. Релігійні організації на Миколаївщині: історія та сучасність : наук.-популяр. довідник з історії та сучасності релігійних організацій на Миколаївщині / НАН України та ін. ; керівник редкол. І. Ф. Курас та ін. Миколаїв : Вид-во МФ НаУКМА, 2001. 248 с.

119. *Старовойт Л. В. Література Миколаївщини : навч. посіб. до курсу «Літературне краєзнавство» для студентів філолог. спец. МНУ ім. В. О. Сухомлинського. Миколаїв : Ліон, 2014. 246 с.*

120. Шкварець В. Повоєнна та сучасна Миколаївщина: історіографія проблеми. Емінак. 2008. №1–4. С. 90–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/emina_k_2008_1-4_13. (дата звернення: 09.03.2021).

121. *Щукин В. В. Николаевский Адмиралтейский собор : очерк истории. Николаев : Изд-во Ирины Гудым, 2017. 224 с.*

Електронні ресурси

122. Виртуальный музей Николаева: [вебсайт]. Электронные данные. URL: <http://muzey.mk.ua/category/videoblog/>. (дата обращения: 18.02.2021).

123. Интернет-проект «Николаевский базар». URL: <http://bazar.nikolaev.ua/>. (дата перегляду: 18.02.2021).

124. Интернет-проект «Николаевский базар»: [вебсайт]. Электронные данные. URL: <http://bazar.nikolaev.ua/> (дата обращения: 18.02.2021).

125. Краєзнавча бібліотека на сайті Центральної міської бібліотеки ім. М. Л. Кропивницького м. Миколаєва: [вебсайт]. Електронні дані. URL: <http://www.niklib.com/krayeznavstvo> (дата звернення: 18.02.2021).

126. Офіційний Миколаївського обласного центру національно-патріотичного виховання, туризму та краєзнавства учнівської молоді: [вебсайт]. Електронні дані. URL: <http://nikturcentr.mksat.net/?cat=16>. (дата звернення: 18.02.2021).

Методичні рекомендації зі «Спецкурсу з краєзнавства»
для здобувачів освіти за освітньою програмою «Історія та археологія»
спеціальності 032 «Історія та археологія»

127. Офіційний сайт головної редакційної колегії науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» (Миколаївська область): [вебсайт]. Електронні дані. URL: <http://www.reabit.org.ua/aboutus/>. (дата звернення: 18.02.2021).

128. Офіційний сайт Державного архіву Миколаївської області: [вебсайт]. Електронні дані. URL: <http://mk.archives.gov.ua/>. (дата звернення: 18.02.2021).

129. Офіційний сайт Миколаївського обласного центру національно-патріотичного виховання, туризму та краєзнавства учнівської молоді: [вебсайт]. Електронні дані. URL: <http://nikturcentr.mksat.net/?cat=16>. (дата звернення: 18.02.2021).

130. Регіональний інформаційний портал «Прибужжя»: [вебсайт]. Електронні дані. URL: <http://www.regportal.mk.ua/>. (дата перегляду: 18.02.2021).

131. Сайт web-library «Аркасівська спадщина»: [вебсайт]. Електронні дані. URL: <https://arkasfamily.mk.ua/pro-proekt/novyny-proektu>. (дата звернення: 18.02.2021).

132. Сайт літературно-художнього інтернет-журналу «Николаев литературный»: [вебсайт]. Електронні дані. URL: <http://litnik.org/index.php/nikolaevskaya-starina2>. (дата звернення: 18.02.2021).

133. Сайт электронной исторической энциклопедии. Фаборова дача – энциклопедия истории Николаева и Николаевской области: [вебсайт]. Электронные данные. URL: <http://history.mk.ua/>. (дата обращения: 18.02.2021).

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Акінчева З. Г., Дмитренко К. В., Поночовний О. Л. Миколаївська область. Енциклопедія Сучасної України / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2018. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=65272. (дата звернення: 25.03.2021).

2. Бачинська О. А. Історична географія. Енциклопедія Сучасної України / гол. редкол.: І. М. Дзюба та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2011. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=12780. (дата звернення: 05.03.2021).

3. Бачинська О. А. Кінбурн. Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України.

Київ : Вид-во «Наук. думка», 2007. Т. 4: Ка-Ком. 528 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Kinburn> (дата звернення: 03.03.2021).

4. Бачинська О. А. Колонізація Південної України. Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наук. думка», 2007. Т. 4: Ка-Ком. 528 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kolonizaciya_pivd_Ukr. (дата звернення: 25.03.2021).

5. Бачинська О. А. Бузьке козацьке військо. Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наук. думка», 2003. Т. 1: А-В. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Buzke_kozatske (дата звернення: 21.03.2021).

6. Бібліографія історична: [вебсайт]. Електронні дані. URL: <https://histua.com/slovník/b/bibliografiya-istorichna> (дата звернення: 06.03.2021).

7. Білецька Г. А. Роль краєзнавчої освіти у професійній підготовці майбутніх екологів. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Педагогічні науки. 2011. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadsps_2011_4_5. (дата звернення: 24.02.2021).

8. Болюк О. М. Культові споруди. Енциклопедія Сучасної України / гол. редкол.: І. М. Дзюба та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2016. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=51448. (дата звернення: 26.02.2021).

9. Боряк Г. В., Дубровіна Л. А. Археографія. Енциклопедія Сучасної України / гол. редкол.: І. М. Дзюба та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=44769. (дата звернення: 08.03.2021).

10. Бугогардівська паланка : [вебсайт]. Електронні дані. URL: <https://www.wikizero.com/uk/>. (дата звернення: 17.03.2021).

11. Бунятян К. П. Археологічна культура. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія / гол. редкол.: І. М. Дзюба та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2006. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=44773. (дата звернення: 18.03.2021).

12. Варшавчик М. Історіографія. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник : навч. посіб. для студ. ВНЗ / ред. кол.: В. М. Литвин та ін. Київ : Вища шк., 2002. С. 175–176.

13. Велика грецька колонізація. Тема п'ята : [вебсайт]. Електронні дані. URL: <http://www.ukrstory.info/2015/01/blog-post.html>. (дата звернення: 18.03.2021).

14. Верменич Я. В. Історико-географічний регіон. Енциклопедія Сучасної України / гол. редкол.: І. М. Дзюба та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2011. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=12769. (дата звернення: 05.03.2021).

15. Верменич Я. В. Первомайська округа: [вебсайт]. Електронні дані. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Pervomajska_okruha (дата звернення: 17.03.2021).

16. Верменич Я. В. Регіон : [вебсайт]. Електронні дані. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Rehion> (дата звернення: 01.03.2021).

17. Верменич Я. В. Регіоналістика історична : [вебсайт]. Електронні дані. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Rehionalistyka_istorychna. (дата звернення: 01.03.2021).

18. Верменич Я. В. Урбаністика історична : [вебсайт]. Електронні дані. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Urbanistyka> (дата звернення: 26.02.2021).

19. Верменич Я. В., Вортман Д. Я., Середа О. Г. Очаків. Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наук. думка», 2010. Т. 7: Мі-О. 728 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ochakiv_mst (дата звернення: 19.03.2021).

20. Верменич Я. В. Земля, як термін. Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наук. думка», 2005. Т. 3: Е-Й. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zemlya_termin (дата звернення: 05.03.2021).

21. Верменич Я. В. Миколаївська округа. Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наук. думка», 2009. Т. 6: Ла-Мі. 790 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Mykolaivska_okruha. (дата звернення: 25.03.2021).

22. Верменич Я. В. Миколаївська губернія. Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наук. думка», 2009. Т. 6: Ла-Мі. 790 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Mykolaivska_guberniya. (дата звернення: 18.03.2021).

23. Верменич Я. В. Миколаївське і Севастопольське військово-губернаторство. Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наук. думка», 2009. Т. 6: Ла-Мі. 790 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Mykolaivske_i_Sevastopolske_Gubernatorstvo. (дата звернення: 25.03.2021).

24. Вирський Д. С. Бугогардівська паланка. Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наук. думка», 2003. Т. 1: А-В. 688 с. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Bugogardivska_palanka. (дата звернення: 19.03.2021).

25. Висунська народна республіка. Історія державності та правові пам'ятки України : довідник / Т. А. Михайлів, Т. В. Михайлів. Харків : Основа, 2013. Вип. 12 (120). С. 13–14. (Бібліотека журналу «Історія та правознавство»).

26. Вільшанська О. Л. Адміралтейські поселення. Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наук. думка», 2003. Т. 1: А-В. С. 41–42.

27. Войцехівська І. Н. Філігранологія, філігранознавство. Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наук. думка», 2013. Т. 10: Т-Я. 688 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Filigranologija> (дата звернення: 05.03.2021).

28. Герасименко Н. О. Метрологія історична. Енциклопедія Сучасної України / гол. редкол.: І. М. Дзюба та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2018. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=66731. (дата звернення: 06.03.2021).

29. Голубко В., Середяк А. Мікроісторія, історія буднів. Історичне краєзнавство. Напрями та методи історико-краєзнавчих досліджень : курс лекцій. / В. Є. Голубко та ін. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. Ч. II. С. 59–72.

30. Горобець В. М. Історія повсякдення. Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наук. думка», 2005. Т. 3: Е-Й. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Istorija_povsjakdennja (дата звернення: 24.02.2021).

31. Губская Т. Н. Церковь 58-го пехотного Прагского полка. Губская Т. Н. Военное духовенство и священники Николаева. Исторические очерки. Николаев : Изд-во Ирины Гудым, 2006. С. 41–47.

32. Демочко Г. Історичне та медичне краєзнавство: проблеми ідентифікації та співвідношення. Краєзнавство. 2014. № 1. С. 93–98. URL : <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/167089/13-Demochko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 01.03.2021).

33. Дзира Я. І. Ономастика. Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наук. думка», 2010. Т. 7: Мі-О. 728 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Onomastyka>. (дата звернення: 07.03.2021).

34. Зубар В. Грецька колонізація півдня України. *День: щоден. укр. газета*. 2002. № 31. 16 лют. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/grecka-kolonizaciya-pivdnyu-ukrayini> (дата звернення: 18.03.2021).

35. Історична хронологія. Календарні системи світу : навч. посіб. із спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін (для студентів-істориків соціально-гуманітарного факультету КМПУ ім. Б. Д. Грінченка) / авт.-уклад. О. О. Тарасенко. Київ : КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2004. 72 с.

36. Історичні монологи. Адміралтейський собор : [док. фільм] : [відеохостинг YouTube]. / *Суспільне Миколаїв. Відеозапис*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=w1jhgS3isUg>. Дата завантаження: 23.12.2017. (дата звернення : 27.03. 2021).

37. Ковальська-Павелко І. М. Історична регіоналістика, історичне краєзнавство та історична урбаністика: демаркація предметних полів. *Грані*. 2014. № 6. С. 161–167. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2014_6_31. (дата звернення: 24.02.2021).

38. Кот С. І. Пам'ятка історична: [вебсайт]. Електронні дані. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Pamiatka_istorychna. (дата звернення: 24.02.2021).

39. Кот С. І. Пам'яткознавство: [вебсайт]. Електронні дані. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Pamiatkoznavstvo>. (дата звернення: 01.03.2021).

40. Котляр Ю. В. Баштанська республіка 1919. Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наук. думка», 2003. Т. 1: А-В. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Bashtanska_respublika. (дата звернення: 18.03.2021).

41. Креминь Т. Николаевский Бухенвальд: [вебсайт]. Электронные данные. *Новостной сайт «Никвести»*. URL: <https://nikvesti.com/articles/31117> (дата обращения: 20.03. 2021).

42. Крижицький С. Д. Ольвія. Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наук. думка», 2010. Т. 7: Мі-О. 728 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Olviia>. (дата звернення: 18.03.2021).

43. Кульчицький С. В. Історичний процес. Енциклопедія Сучасної України / гол. редкол.: І.М. Дзюба та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2011. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=12796. (дата звернення: 01.03.2021).

44. Кульчицький С. В. Комітети незаможних селян, комнезами. Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наук. думка», 2007. Т. 4: Ка-Ком. 528 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Komitety_pezamozhnykh_selyan. (дата звернення: 20.03.2021).

45. Купчинський О. А. Хронологія історична. Енциклопедія історії України / редкол. В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наук. думка», 2013. Т. 10: Т-Я. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Khronolohiia_istorychna. (дата звернення: 05.03.2021).

46. Лазанська Т. Військові поселення. Малий словник історії України / редкол. В. А. Смолій та ін. Київ: Либідь, 1997. С. 88.

47. Лесин В. М., Мацько В. П., Ротач П. П., Зленко Г. Д. Літературне краєзнавство. Енциклопедія Сучасної України / гол. редкол. І. М. Дзюба та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2016. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=55784 (дата звернення: 07.03.2021).

48. Лисенко О. В. Миколаївський «Південноросійський робітничий союз». Енциклопедія історії України / редкол. В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наук. думка», 2009. Т. 6: Ла-Мі. 790 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Mykolaivsky_Pivdenorosiytsky_Robitnychy_soyuz. (дата звернення: 19.03.2021).

49. Лучик В. В. Топоніміка: [вебсайт]. Електронні дані. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Toponimika>. (дата звернення: 01.03.2021).

50. Малюта О. В. Миколаївське товариство «Просвіта». Енциклопедія Сучасної України / гол. редкол. І. М. Дзюба та ін. ; НАН України, НТШ. Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2018. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=64425. (дата звернення: 03.03.2021).

Методичні рекомендації зі «Спецкурсу з краєзнавства»
для здобувачів освіти за освітньою програмою «Історія та археологія»
спеціальності 032 «Історія та археологія»

51. Назаров В. В. Березанське поселення. Енциклопедія історії України / Редкол. В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наук. думка», 2003. Т. 1: А-В. 688 с. URL: [http://www.history.org.ua/? termin=Berezanske_poselennia](http://www.history.org.ua/?termin=Berezanske_poselennia). (дата звернення: 16.03.2021).

52. Николаевское военное губернаторство : [вебсайт]. Електронні дані. Вікіпедія: вільна енцикл. URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Николаевское_военное_губернаторство](https://ru.wikipedia.org/wiki/Николаевское_военное_губернаторство). (дата звернення: 18.03.2021).

53. Орлова Т. Поліс. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник : навч. посіб. для студ. ВНЗ / ред. кол. В. М. Литвин та ін. Київ : Вища шк., 2002. С. 294–296.

54. Панашенко В. В. Новоросійська губернія. Енциклопедія історії України / Редкол. В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наук. думка», 2010. Т. 7: Мі-О. 728 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Novorosijska_huberniia. (дата звернення: 22.03.2021).

55. Папакін Г. В. Електронна археографія: новітній напрям старої науки, її складові та стан досліджень. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2012. № 2. С. 25–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2012_2_4. (дата звернення: 08.03.2021).

56. Пастушенко Т. Метод усної історії та усно-історичні дослідження в Україні. *Історія України*. 2010. № 17–18 (657–658). С. 10–15. URL : https://klio-mukolaiv.at.ua/prochutatu/usna_istorija.pdf (дата звернення: 01.03.2021).

57. Побірченко Н. С. Педагогічне краєзнавство: теоретико-методологічний аспект. *Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку*. 2009. Вип.1. URL: http://www.intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_arhiv_pn_n1_2009_st_33/. (дата звернення: 01.03.2021).

58. Попович С. Туристичне краєзнавство: генеза, методологія, завдання. *Краєзнавство*. 2015. № 3–4. С. 110–123.

59. Пришляк В. В. Кучманський шлях. Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наук. думка», 2008. Т. 5: Кон-Кю. 568 с. URL: [http://www.history.org.ua/? termin=Kuchmanskii_Shlyah](http://www.history.org.ua/?termin=Kuchmanskii_Shlyah). (дата звернення: 03.03.2021).

60. Про затвердження Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження

господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць: Постанова Кабінету міністрів України від 13.03. 2002 р. № 318. Офіційний вебсайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/318-2002-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 26.02.2021).

61. Простір історичний: [вебсайт]. Електронні дані. URL: <https://histua.com/slovník/p/prostir-istorichnij> (дата звернення: 06.03.2021).

62. Руденко Л. Г. Картографія. Енциклопедія Сучасної України / гол. редкол. І. М. Дзюба та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2012. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=10177. (дата звернення: 05.03.2021).

63. Савчук Ю. К. Геральдика. Енциклопедія історії України / редкол. В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наук. думка», 2004. Т. 2: Г-Д. 688 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Geraldyka> (дата звернення: 05.03.2021).

64. Салата О. О. Основи музеєзнавства : навч.-метод. посіб. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. С. 112–113.

65. Свято-Миколаївська церква 58-го піхотного Празького полку. Релігійні організації на Миколаївщині: історія та сучасність : наук.-популяр. довід. з історії та сучасності реліг. орг. на Миколаївщині / ред.: І. Ф. Курас; НАН України, Укр. акад. істор. наук, Миколаїв. обл. держ. адмін., Миколаїв. філ. нац. ун-ту «Києво-Могилян. Акад.», Миколаїв. центр політ. дослідж. Миколаїв : Вид-во МФ НаУКМА, 2001. С. 76–78.

66. Свято-Миколаївський собор в Очакові : [вебсайт]. Електронні дані. URL: <https://discover.ua/locations/svato-mikolaivskij-sobor-v-osakovi>. (дата звернення: 03.03.2021).

67. Скорий С. А., Кислий О. Є. Курган. Енциклопедія Сучасної України : електронна версія / гол. редкол. І. М. Дзюба та ін. ; НАН України, НТШ. Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2016. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=51810 (дата звернення: 20.03.2021).

68. Собор святого Григорія Великої Вірменії : [вебсайт]. Електронні дані. *Вікіпедія: вільна енцикл.* URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 18.04.2017).

Методичні рекомендації зі «Спецкурсу з краєзнавства»
для здобувачів освіти за освітньою програмою «Історія та археологія»
спеціальності 032 «Історія та археологія»

69. Спеціальні історичні дисципліни : довідник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська та ін. / НАН України. Інститут історії України. Київ : Либідь, 2008. 520 с.

70. Степанчук В. М. Анетівська культура. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія / гол. редкол. І. М. Дзюба та ін. ; НАН України, НТШ. Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2001. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=44319. (дата звернення: 18.03.2021).

71. Шешенко В. С. Демографія історична. Енциклопедія історії України / редкол. В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наук. думка», 2004. Т. 2: Г-Д. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Demografiya_istorychna (дата звернення: 24.02.2021).

72. Сфрагістика, сигілографія : [вебсайт]. Електронні дані. URL: <https://histua.com/slovník/s/sfragistika-sigilografija>. (дата звернення: 07.03.2021).

73. Таранова Н. Основні етапи розвитку топонімії як науки. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер.: Географія*. 2006. Вип. 2. С.19–26. URL: <http://www.ukr-tur.narod.ru/personalii/ukrgeo/t/taranova/statti/osetroz/osetroztop.htm>. (дата звернення: 01.03.2021).

74. Територія : [вебсайт]. Електронні дані. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl/> (дата звернення: 02.03.2021).

75. Томазов В. В. Генеалогія історична. Енциклопедія історії України / редкол. В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наук. думка», 2004. Т. 2: Г-Д. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Genealogija_istorychna. (дата звернення: 26.02.2021).

76. Томазов В. В. Просопографія: [вебсайт]. Електронні дані. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Prosopohrafiia>. (дата звернення: 24.02.2021).

77. Тригуб О. П. Історія Миколаївського Адміралтейського собору (1789–1936). *Наукові праці : збірник*. Миколаїв : Видавничий відділ МФ НаУКМА, 1998. Т. 1. С. 56–60.

78. Тронько П., Смоляк І. Краєзнавство. Мала енциклопедія етнодержавознавства / упор. Ю. І. Римаренко. Київ : Генеза : Довіра, 1996. С.86–87.

79. Ханська Україна : [вебсайт]. Електронні дані. *Вікіпедія: вільна енцикл.* URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>. (дата звернення: 18.04.2017).

80. Чернов Б. О. Географічне краєзнавство: теоретико-методологічна сутність. *Український географічний журнал.* 2018. № 1. С. 63–68. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/UGJ_2018_1_11. (дата звернення: 26.02.2021).

81. Шевченко Н. Північне Причорномор'я. Малий словник історії України / В. А. Смолій та ін. ; редкол. В. А. Смолій та ін. Київ : Либідь, 1997. С. 307.

82. Щербак В. О. Дике поле. Енциклопедія історії України / редкол. В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Вид-во «Наук. думка», 2004. Т. 2: Г-Д. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Dyke_pole. (дата звернення: 03.03.2021).

83. Щукин В. В. Николаевское градоначальство. Сайт електронной исторической энциклопедии. *Фаборова дача – енциклопедія історії Николаєва і Николаєвської області.* URL : <http://history.mk.ua/nikolaevskoe-gradonachal-stvo.htm> (дата обращения: 03.03.2021).

84. Щукин В. Очаковский ейялет (вилайет, пашалык), ейялет Озу. Сайт електронной исторической энциклопедии. *Фаборова дача – енциклопедія історії Николаєва і Николаєвської області.* URL: <http://history.mk.ua/ochakovskij-e-jaulet-vilajet-pashaly-k-e-j.htm> (дата обращения: 03.03.2021).

85. Щукин В. Ханские слободы. Сайт електронной исторической энциклопедии. *Фаборова дача – енциклопедія історії Николаєва і Николаєвської області.* URL : <http://history.mk.ua/hanskie-slobody.htm> (дата обращения: 03.03.2021).

86. Якимович Б. Бібліотечне та бібліологічне краєзнавство. Історичне краєзнавство. Напрями та методи історико-краєзнавчих досліджень : курс лекцій / В. Є. Голубко та ін. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. Ч. II. С. 172–202.

ДЛЯ НОТАТОК

Навчальне видання

Морозова О. С.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ЗІ «СПЕЦКУРСУ З КРАЄЗНАВСТВА»
для здобувачів освіти за освітньою програмою
«Історія та археологія» спеціальності 032 «Історія та археологія»

Методичні рекомендації

Випуск 379А

Редатор *А. Бурмус*
Технічний редактор *О. Петроченко*
Комп'ютерна верстка *Н. Кардаш*
Друк *С. Волинець*. Фальцювальню-палітурні роботи *О. Мішалкіна*.

Підп. до друку 25.01.2022.
Формат 60x84^{1/16}. Папір офсет.
Гарнітура «Times New Roman». Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 4,4. Обл.-вид. арк. 3,3.
Тираж 50 пр. Зам. № 6496.

Видавець і виготовлювач: ЧНУ ім. Петра Могили.
54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.
Тел.: 8 (0512) 50–03–32, 8 (0512) 76–55–81, e-mail: rector@chmnu.edu.ua.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6124 від 05.04.2018.